

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA  
**ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT  
EMLÉKBESZÉDEK**  
SZERKESZTI A FŐTITKÁR

---

XIX. KÖTET. — 7. SZÁM

---

**BAYER JÓZSEF R. T.  
EMLÉKEZETE**

ÍRTA

**CSÁSZÁR ELEMÉR**

RENDES TAG

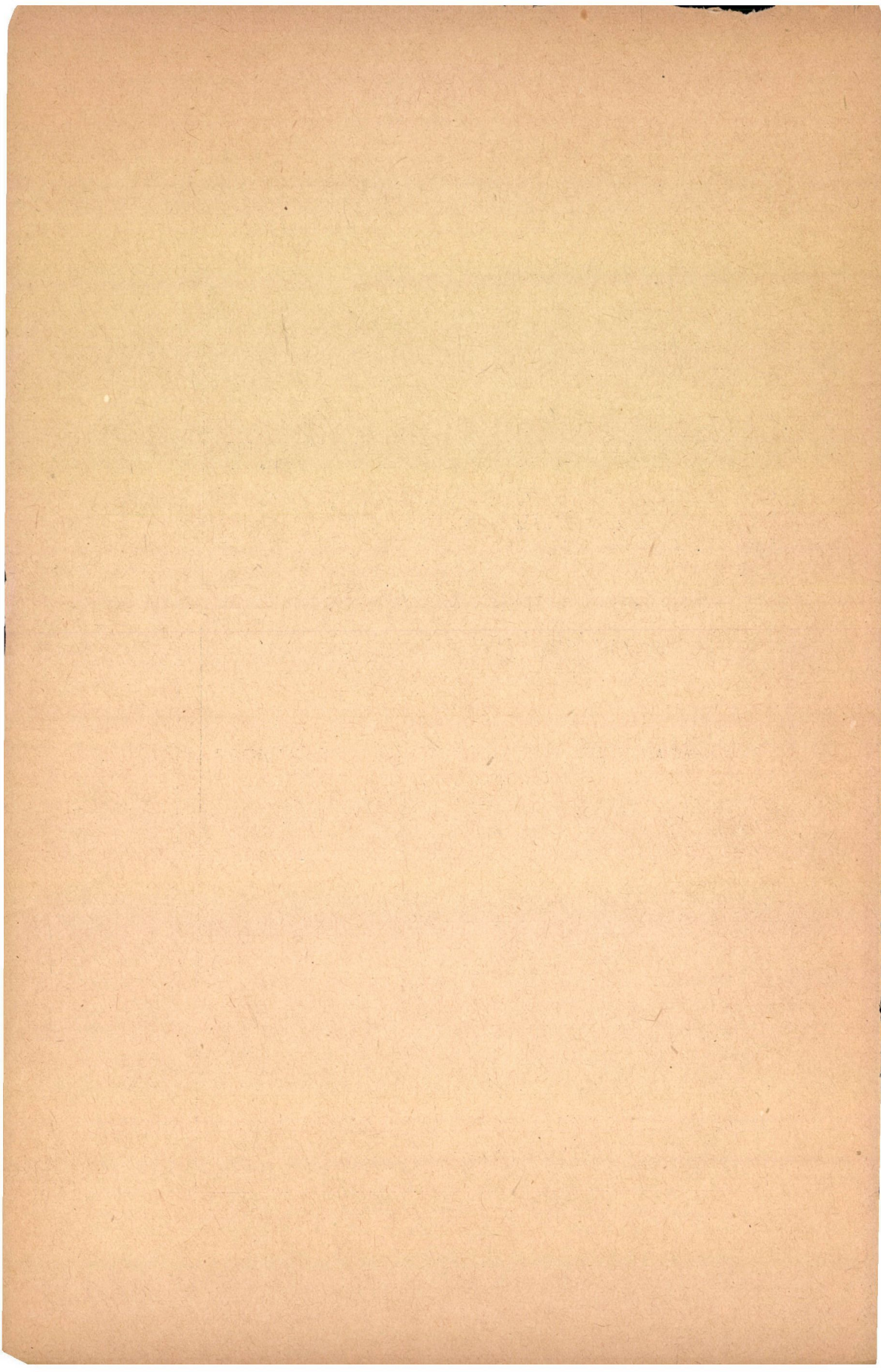
(FELOLVASTA A M. TUD. AKADÉMIÁNAK 1925 ÁPRILIS 27-ÉN TARTOTT  
ÖSSZES ÜLÉSÉN)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1926







A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA  
**ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT**  
**EMLÉKBESZÉDEK**  
SZERKESZTI A FŐTITKÁR

---

XIX. KÖTET. — 7. SZÁM

---

**BAYER JÓZSEF R. T.**  
**EMLÉKEZETE**

ÍRTA

**CSÁSZÁR ELEMÉR**

RENDES TAG

(FELOLVASTA A M. TUD. AKADÉMIAÉNAK 1925 ÁPRILIS 27-ÉN TARTOTT  
ÖSSZES ÜLÉSÉN)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1926



FRANKLIN-TÁRSULÁT NYOMDÁJA.



## I.

(A *Nemzeti játékszín* diadala. — Érdemei és fogyatkozása; jelentősége. — Bayer gyermek- és ifjúkora. — Küzdelmei a tanári állásért. — Kinevezése.)

A Kisfaludy-Társaság 1886-ik évi ünnepi közülésén a titkár, beszámolván a pályázatokról, örömmel jelentette, hogy a *Nemzeti játékszín* történetére kiírt Lukács Krisztina-jutalom<sup>1</sup> «oly művel ajándékozta meg irodalmunkat, mely annak egy nevezetes hiányát pótolja, egyúttal állandó díszére fog válni». A jelíges levélből egy szürke, tartalmatlan név bukkan ki, Bayer Józsefé. Neve és személye a tudományos körökben szinte teljesen ismeretlen volt, csak kevesen tudtak róla annyit, hogy már férfisorban van — 35 éves — és tollnok a budapesti főigazgatóságnál. A tudomány legújabb koszorúsa addig valóban csak egy-két pedagógiai értekezést s egy csomó újságcikket írt, így megtörtént az a tudományok életében párját ritkító eset, hogy egy kezdő tudós első kísérlete egy kétkötetes, hatalmas munka volt.

Még magasabbra fokozódott a tudományos világ csodálkozása, mikor a következő évben (1887) Akadémiánk Irodalomtörténeti bizottsága közrebocsátotta a nagy, több mint 1100 lapos művet.<sup>2</sup> A *Nemzeti játékszín története* teljesen igazolta a bírálók<sup>3</sup> dicséretét. A magyar színészet életé-

<sup>1</sup> A pályázati fölhívás szövege: «Kivántatik, forrástanulmányok alapján, a magyar játékszín története, kezdettől fogva a pesti nemzeti színház megnyitásáig.» L. Kisfaludy Társaság Évtapjai, új folyam XVIII. k. (1881—1882.)

<sup>2</sup> Az első kötet VIII. és 642 l., a második 495 l.

<sup>3</sup> A bírálók voltak: Zichy Antal, Paulay Ede, Szász Károly. Bírálatauk olvasható az Évtapok XXI. k.-ében (1885—1887) 40—44. l.



nek kezdő szakaszát, az első fővárosi előadástól (1790) a Nemzeti Színház megnyitásáig (1837) eltelt félszázad küzdelmes multját beszéli el, olyan teljességgel, anyagát annyira kimerítve, amilyenre tudományos irodalmunkban addig nem volt példa. S ami ennek az ítéletnek megadja igazi jelentőségét: egészen a maga kutatásai alapján. Előmunkálat ezen a téren kevés volt, inkább csak egy-két vidéki város színházi életére voltak összeállítva az adatok, de fölületesen, megbízhatatlanul, s Bajornek mindenütt vissza kellett mennie az eredeti forrásokig. Vissza is ment és hosszú évek fáradságos munkájával fölkeresett minden nyomtatott forrást. Nemcsak a közismert és könnyen hozzáférhető anyagot aknázta ki, a korabeli hírlapi sajtó termékeit és az almanach-irodalmat, a röpiratokat és az írók levelezését, hanem az addig figyelembe nem vett színlapokat is. Elveszett vagy lappangó színlapgyűjteményeket hozott napfényre, megővta őket az elkallódástól és bennük irodalmunk és műveltségünk történetének rendkívül gazdagon buzgó kútforrását tárta föl. Abban a messze korban, mikor a közélet krónikásai, a hírlapok, még nem kísérték kellő figyelemmel közműveltségünk tényezőinek munkáját, s nem volt érzékük a szellemi mozgalmak iránt, ezek az egyszerű színházi jelentések, ha az ember olvasni tud belőlük, megbecsülhetetlen értékűek. A színlap mint irodalom- és műveltségtörténeti adalék a *Nemzeti játékszín* óta jutott szerephez!

A nyomtatott szövegek azonban csak az egyik, még pedig a kisebb részét szolgáltatták az anyagnak. Bayer fölfedezett egy másik, az előbbinél bővebb vízű forrást: a levéltáraknak fölhasználatlanul porlódó aktáit. Három nagy levéltárat búvárolt át (az Országos, a Pestmegyei és a Fővárosi levéltárat), s annak az óriási adattömegnek, amellyel dolgozott, ez a levéltári anyag szolgáltatta az érdekesebb és értékesebb felét. Nem százszámra, hanem ezerszámra ásott ki belőlük ismeretlen tényeket, s az adatoknak ebben a beláthatatlan rengetegében alig van téves vagy helyreigazításra szoruló.

Az anyagnak ez a nagy gazdagsága, párosulva azzal a körülménnyel, hogy Bayer előzőleg nem gyakorolta bele



magát a tudós munkába, a Kármán József ajánlotta «apró, készítő» dolgozatokba, óhatatlanul a művészi szempont háttérbe szorulására vezetett. Bayer 35 éves kora ellenére valójában még kezdő író volt, nem bírt az anyaggal, ki-kisiklott kezéből a fonál. A térben és időben szétágazó anyagot, egységes szempont híján, nem tudja összeforrasztani; széthányja, ami összetartozik. Közben változtatja szempontját, dolgozó módját is. Egyik korszakban a játékszín történetének egyes mozzanatai közé beleszövi a színrekerült drámák ismertetését, másutt meg egészen mellőzi a drámákat; rendszerint nagyon hozzátapad adataihoz, s a forrásait (kérvényeket, szerződéseket, leíratokat stb.) szószerint vagy kivonatossan beleiktatja a szövegbe, de néhol van bátorsága az adatteglákból építeni is. A formába öntés így egy kissé nyers, a könyv nem fest a színészet életéről nagyszabású, egységes képet, nem adja a fejlődés áttekinthető rajzát, s a maga egészében inkább adatgyűjtemény, mint olvasásra szánt mű, de annak kitűnő, nem hagy cserben, bármilyen színészet-történeti kérdésben fordulunk hozzá. Olyan, mint a mohamedánok szent könyve, a *Korán*: benne van minden, amit tudni kell. A magyar színésztörténet nem látná nagy kárát, ha a többi dolgozatot elégetnök. S az adatok csoportosítása nagyszerű. Amennyire hiányzott Bayerben a szerkesztő művészet, épolyan fejlett volt az érzéke az adatok áttekinthető csoportosítása iránt. Azok a rovatos összeállítások, amelyekbe a tárgyalás folyamán vagy műve végén, a Függelékben, az összetartozó adatokat rendezi (egy-egy színházi évad műsorát, egy-egy társulat színészeinek névjegyzékét, bevételeit és kiadásait stb.): könyvét a legkényelmesebben használható forrásmunkává teszik.

A *Nemzeti játékszín történetének* igazi jelentőségét ebbe a rövid ítéletbe sűrítethetjük: utána sokkal, de sokkal többet tudunk a magyar színészet multjáról, egészen más képünk van játékszínünkről, mint volt előtte. S azonkívül gazdagabbak lettünk egy nagy irodalmi tanulással: megláttuk, milyen szoros kapcsolatban van drámai irodalmunk a színészettel. Hogy a dráma sorsa a színpadhoz van kötve, azt régebben is tudtuk, de a mi irodalmunkra vonatkozólag ez a tudat



alig volt több frázisnál — tartalommal, jelentéssel csak Bayer munkája töltötte meg.

Ezek után egészen természetesen tolulnak eléink azok a kérdések, melyek most 39 éve foglalkoztatták a tudós világot: ki ez az ember, aki egyszerre ilyen hatalmas, ily nagy fontosságú munkával lepte meg a világot, hogy tudott elvonulva a nyilvánosságtól ilyen kész tudományos fegyverzetre szert tenni? Más szóval: ki volt, mit csinált addig Bayer József, s hogy született meg a *Nemzeti játékszín*?

Bayer József műve megjelenésekor 36 éves, végleges állás nélküli tanár volt. Az 1851-ik év novemberének 23-án született Baján,<sup>1</sup> hol atyja, Mihály, jómódú polgár, a Fehér hajóhoz címzett fogadó bérlője volt. A család idegenből szakadt hozzánk, Alsó-Ausztriából, s a német vér nem tagadta meg magát az utódokban sem. Noha már az öreg Bayer német nyelve ellenére szívben magyar volt, a fiatal pedig szívvel-lélekkel magyar, önérzetes és büszke magyar: apa és fia osztrák paraszt őseiktől örökölték lelküknek két alapvonását, a becsületességet és vasszorgalmat. Az apa, a jómódú fogadós, versenyt dolgozott embereivel, elsőnek kelt és utolsóinak feküdt, s hogy mennyire becsületes volt, mutatja, hogy idővel ráfizetett virágzó üzletére. Fia a legnagyobb szorgalmú, legtöbbet dolgozó magyar tudósok egyike lett, az életben mintaképe a becsületes embernek, a tudományban pedig — ami ezzel egyjelentésű — példája az alaposságnak és megbízhatóságnak. De természetükben is volt valami a magyarságtól idegen, valami németes: egyfelől bizonyos nehézkesség, mely az apánál ridegségben, a fiúnál megfinomodva, túlságos, már a zárkózott-

<sup>1</sup> E megemlékezés életrajzi részéhez fölhasználtam azt a dolgot, melyet Marczinkó Ferenc írt Bayer nyugalomba vonulásakor a budapesti V. ker. főgimn. 1912/13-ik évi értesítőjébe (12—16 l.). Sokkal többet köszönök azonban azoknak a fölvilágosításoknak, melyekkel Bayer Sándor úr, József öccse, és leánya, Haltenberger Mihályné úrasszony, valamint Bodrogi Lajos úr, Bayer leghívebb barátja, voltak szívesek szolgálni. Ugyancsak Bodrogi Lajos és Baumgartner Alajos urak igen becses adalékokkal segítettek Bayer egyéniségének ismeretében.



sáig fokozott tartózkodásban nyilvánult, másfelől a takarékoság, melyet az apa a fukarságig fejlesztett, míg fiánál a maga tisztább formájában jelentkezett: tartózkodott a könnyelmű költekezéstől s csak magán takarékoskodott, nem pedig magának.

Elemi és középiskolai tanulmányait Bayer József Baján végezte, az utóbbiakat az akkor nem valami jóhírű községi gimnáziumban. A kissé laza fegyelmű és erkölcsű intézetnek azonban volt egy-két kiváló tanára, köztük az, akit Bayer igen sokra becsült, Kolmár József, a későbbi ismert és méltányolt pedagógus. Aki akart, az tanulhatott tőlük. Ezek közé tartozott Bayer is, aki mindvégig büszkesége volt a gimnáziumnak.

Élete ebben a korban olyan volt, mint a többi szorgalmas diáké, gazdag apró fájdalmakban és örömeiben, melyeket a gyermeklélek nagy reagáló erejével természetesen hatalmas lelki mozgalmaknak érzett. Mint annyi diaktársát, őt is korán, már a gimnázium alsó osztályaiban elfogta az olvasás szenvedélye. Csakhogy nála az olvasás szeretete nem múlt szeszély volt vagy a szórakozás pusztá eszköze, hanem lelki szükséglet, s az innen kezdve haláláig lobogott lelkében. Mint mindenben iskolai pályáján, az olvasásban is, hűséges társa volt egy diák pajtása, Bodrogi Lajos, aki — később maga is kiváló tanár — egy életen át leghívebb barátja lett. Tatár Péter ponyvatermékei vezették be őket az irodalomba; első komoly prózai olvasmányuk Jókai *Véres könyve* volt. Majd jószerencsájük egy előkelő úriasszony körébe vezette őket, s az megnyitotta előttük könyvtárát. A könyvtár nem volt nagy és sajtószerű volt az összeállítás: csak magyar költők voltak benne, azok is pusztán régiek: Kazinczy, a két Kisfaludy, Kölcsey, Berzsenyi, Vörösmarty, Garay. Amit ott találtak, azt ismételten elolvasták, de egyebet alig, csak gimnáziumi tanulmányaik utolsó éveiben Aranyt — Petőfit azonban Baján még csak egypár versből ismerte Bayer.

E korbéli élményei közül az utókort legjobban érdekelheti az, hogy Bayer már gyermekkorában szorgalmas színházlátogató volt. Úgy esett a dolog, hogy egy ízben német



színészek érkeztek Bajára — Diefenbach jónevű társasága — s a zenekarba szerződtették Bodrogi édesapját, aki kántor és tehetséges zenész volt. A két fiú ezen a réven bejáratos lett a színházba, s a véletlen játékából az első előadás, amelyet végignézték, Shakespeare *Romeo és Juliája* volt. Különös omen, méltó ouverture-je annak a pályának, mely egy félszázaddal később a magyarországi Shakespeare-cultus hatalmas rajzában hangzott ki. Diefenbachék távozásával vége volt az ingyen-előadásoknak s a színházba járásnak. Baján nem is volt módja többé Bayernek reá, mert atyjától ugyan hiába kért pénzt: efajta «fölsleges» mulatságra nem adott. De a gyermekkori emlékek mélyen bevésődtek lelkébe, s annak a hajlamnak, mely később oly elemi erővel vont a színpad felé, ezekben a német színi előadásokban van a gyökere.

Középiskolai pályáját azonban nemcsak a jó diákoknál szokásos tanulmányi sikerek jellemzik. Bayer nemcsak az iskola padjaiban állotta meg a helyét. Társai közül kivált zenei tehetségével is s ennek köszönhette első tudományos ismeretségét, 1870-ben, érettségi vizsgálata idején. A vizsgálat vezetésére leérkezett főigazgatót, Lutter Nándort, az ifjúság szerenáddal tisztelte meg, s a zenekarban ott volt Bayer is mint hegedűs. A főigazgató finom hallása kiérezte az összjátékból Bayer vonójának művészetét s magához hívatta. Nagyon megtetszett neki az értelmes ifjú, s meghallván, hogy tanári pályára készül, följánlotta támogatását. A hatalmas főigazgató jóindulata nagy kincsnek ígérkezett — meglátjuk majd, mennyi hasznát vette Bayer. Zenei tehetségét, Pestre kerülve, egyideig nagy gonddal művelte, de ezt az adományát nem gyümölcsoztette kellőleg. A múzsák is asszonyok: féltékenyek egymásra és egész embert követelnek maguknak. Bayer, amint egyre jobban belemerült a tudományos munkásságba, a zenét pusztán nem szórakozásnak tekintette: fölfrissítette magát és barátait hegedűjének hangjaival, sőt egyideig egy budai társaságban a kamarazenét is művelte, de komolyabban nem foglalkozott vele. Lassanként mind ritkábban nyúlt a vonóhoz s inkább mások játékában gyönyörködött. Tanársága első éveit



ben szorgalmasan látogatta az operai előadásokat s élete végéig érdeklődött a zene iránt. Nem idegenkedett az újabb irányoktól sem, de Wagneren túl már nem szívesen ment, igazán szívébe pedig csak a classikusokat és romantikusokat zárta.

Diákkori sikerei közül csak az irodalmiaknak volt döntő hatásuk Bayer fejlődésére. Tanárai már korán fölismerték írói tehetségét, s az önképzőkörben is annyira kivált dolgozataival, hogy a Vörösmarty-jutalommal, mely hosszú évek gyakorlata szerint VIII-ik osztályú tanulónak járt ki, a szokástól eltérőleg, már VII-ik osztályos korában kitüntették. Önbizalmát még fokozta, hogy a következő évben az önképzőkör elnökévé választották. Már nem is érte be az iskolai elismerésekkel, hanem értékesebb babérokra vágyott: alighogy lettete az érettségit, még a szünidőben, egy egyetemi pályakérdésre kezdett dolgozni. Munkájáról (*Arany János balladáinak széptani elemzése és összehasonlítása a skót balladákkal*), melyet a következő évben, mint bölcsészethallgató be is nyújtott a pályázatra, dicsérőleg emlékezett meg a bíráló szaktanár, Greguss Ágost, s ha jutalomra nem ajánlotta is, kiemelte, hogy a pályaművek között a legönállóbb.

Az önképzőköri sikerek érlelték meg Bayerben régi tervét, hogy élete hivatásául a tanári pályát választja. Pályakezdése nem ment simán: atyjának nem tetszett a terv. Az öreg Bayernek, épúgy mint Petőfi atyjának, nem sok haja hullott ki a tudományokért. Nem örült tehát, mikor meghallotta, hogy idősebbik fia tudományos pályára készül. Nem nézte ugyan le a litteratus-embereket, de mint gyakorlati érzékű, a pénzt nagyrabecsülő férfi nem szívesen látta volna fiát a tanári pályán, mely csak sovány falatokat nyújt annak, akit idealizmusa oda terel. (A bajai tanároknak pl. csak 500 forint volt az évi fizetésük!) Azt szerette volna, ha fia az ő jövedelmező mesterségét folytatja, de erre az nem volt kapható. Mikor tehát Bayer 1870 őszén fölment a pesti egyetem bölcsészeti karára hallgatónak, magával vitte ugyan édesanyjának áldását, de semmi egyebet. Atyja sorsára bízta s minden támogatást megvont tőle. Nem volt ez



pusztán ridegség, része volt benne a makacsságának is. Fia mint eltökélt, megmásíthatatlan szándékát közölte tervét atyjával, s ez bántotta az öreget. Ha *kéri* tervéhez atyja beleegyezését, ha apai szívére hivatkozik, talán beletörődik fia «bolondságá»-ba, de Bayer már gyermekkorában sem tudott kérni, neki kegy, jóindulat soha sem kellett. De meg nem hiába volt atyja fia, nem hiába örökölte vele együtt az osztrák paraszt-ősök makacs koponyáját: megkötötte ő is magát. Megél majd a maga emberségéből, nem szorul atyja garasaira.

Az anyai áldáson s azokon a lelki adományokon kívül, melyek későbbi tudós pályáján olyan nagyjelentőségűek voltak, két mély, értékes érzést vitt magával Bayer a fővárosba. Egyik volt a magyarságnak, a magyar műveltségnek szinte fanatikus szeretete. Valóban csoda számba megy, hogy erősödhetett meg ez az érzés annyira Bayerben, hiszen nemcsak vére volt német, utolsó cseppjéig, hanem a környezet is, amelyben élt — Baja az ő gyermekkorában erősen német jellegű város volt. Ebben a megmagyarosodásban volt nyilván részük Bayer költői olvasmányainak, volt a gymnasium magyar érzésű tanárainak is, de java részben mégis a magyar szellem átalakító munkájának kell betudnunk. A magyar szellem érdeme ez, mely a levegőben az észrevehetetlenségig szétporlódva, behatol az emberek pórúsain keresztül a lélek zúgaiba s éppen a tudományos hajlamú lelkeket, egy Toldyét, egy Hunfalvyét, egy Bayerét formálja át németből ízig-vérig, utolsó porcikájáig magyarrá. A másik nemes érzése volt: ragaszkodása szülővárosához. Megható nemcsak az a kegyelet, mellyel iránta viseltetett,<sup>1</sup> hanem az is, hogy egész életében minden kedves és drága volt előtte, ami Baja városával volt kapcsolatos. Jellemző, hogy szorosabb baráti viszonyt csak hármat kötött életében s mindet gyermek vagy ifjú korában; kettőt bajai fiúkkal, a harmadikat egy otthoni

<sup>1</sup> Nagyértékű könyvtárát Baja városára akarta hagyni, de élete utolsó hónapjaiban Baja szerb megszállás alatt volt, s ezért kénytelen volt lemondani kedves gondolatáról. A könyvtár jelenleg az Erzsébet-egyetem tulajdona.



látogatása alkalmával. Más nem fért közel a szívéhez, csak bajai!

Pesten, megkezdvén egyetemi tanulmányait, csakhamar nehéz viszonyok közé került. Egészen magára volt hagyva. Édesanyja, ha volt rá módja, küldött neki titokban egy-egy kis csomagot, megrakva jóféle bajai élelmiszerekkel, de a csomagok csakhamar elmaradtak, mert szüleinek sorsa rosszra fordult — ebben is emlékeztet Bayer pályája Petőfiére. Atyja, aki már korábban fölcserélte a Fehér hajó bérletét a Bárány-fogadóéval, mindjobban belemerült az anyagi bajokba, úgyhogy nemcsak, hogy nem segíthette volna fiát — erre egyébként nem is gondolt — hanem még ő szorult volna fia támogatására. Így az egykor jómódú bajai fogadós fia épúgy megjárta a fővárosban az élet nyomorúságait, mint a többi szegény filozopter. Most látta igazán hasznát igénytelen, takarékos természetének! Reá is volt utalva, mert a filozopterek rendes pénzszerző módjára, az óraadásra nem tudott reá fanyalodni. Független lelke irtózott a lekötöttségtől s talán még jobban attól, hogy gazdag emberek korlátolt gyermekeinek fejébe tölésérel csöpögtesse a tudományt. Csak egyszer próbálta. Barátja, Bodrogi Lajos, eltávozott Pestről s átadta neki tanítványát, egy kedves, úri gondolkodású család nehézfejű fiát. Bayer barátja kedvéért megkezdte a tanítást, de már egy hónap múlva megugrott. Szerencsére már az első évben, versenyvizsgálata kitűnő eredménye alapján, megkapta a 300 forintos állami ösztöndíjat s a havi 25 forintból gond nélkül megélt. Hogyne, mikor a szobájáért 5 forintot, az ebédért 6-ot, a vacsoráért 3-at, a reggeliért ugyanannyit fizetett, s maradt még egy hónapra 7 forint költőpénze! Ebből még színházra is telt, s ahány 20 krajcárt el tudott csípni a szükséges kiadásokból, az mind a Nemzeti Színház deficitjét csökkentette. Hetenként legalább egyszer, de ha lehetett, többször is, ott volt a kakasülön — ekkor már a színház szinte akkora szenvedélye volt, mint az olvasás. De egyetemi kötelességeit sem mulasztotta el. Az előadásokra szorgalmasan járt; különösen Kerékgyártó Árpád magyar történeti és Hunfalvy János földrajzi leckéit hallgatta szí-



vesen. Hunfalvyhoz jobban vonzódott, de Kerékgyártót talán jobban becsülte lelkes magyarságáért.

Befejezván egyetemi tanulmányait, leszolgálta gyakorlati évét a tanárképző-intézet gyakorló-főgimnáziumában és 1874-ben megszerezte a tanári oklevelet. Azt hitte, övé a világ. Keserűen csalódott: ekkor kezdődött valójában a több mint másfél évtizedes küzdelme az élettel. A cél nem volt magas, s a pályabér nem volt nagy: mindössze egy rendes tanári szék valamelyik fővárosi középiskolában. Milyen szerény ábránd egy Bayer Józseftől! Boldogabb időkben a legutolsó tanárjelölt is legalább egyetemi tanszékről ábrándozhatott, de azokban a nehéz időkben, mikor Dunát lehetett volna rekeszteni végzett tanárjelöltekkel, a középiskolai rendes tanárság hosszú évekig, mint elérhetetlen eszmény lebegett Bayer előtt. Volt póttanár a II. ker. főgimnáziumban (1875/76), a következő évben még Pestről is lemondott s a soproni Csöndes-féle magángimnáziumban vállalt állást. Hogy visszakerülhessen a fővárosba, 1877-ben beállt tollnoknak a budapesti tankerületi főigazgatósághoz, iktatni, kiadni, rubrikázni, statisztikai tabellákat gyártani. Tizenegyedfél évig húzta az igát ebben az alantas állásban, de nem tudom, nem látta-e hasznát ennek a rabszolgaságnak a tudomány. Pontosságot, lelkiismeretességet nem kellett neki tanulnia, ez a vérében volt, de nem maradt hatás nélkül reá az az irodai munka, amelyet ebben a kitűnően adminisztrált hivatalban végzett: érzéke az anyag áttekinthető csoportosítása és az összetartozó adatoknak rovatos elrendezése iránt, amely már első művében meglepő erővel jelentkezik, nem tudományos előmunkálatok során fejlett ilyen hatalmassá, hanem a tollnoki gyakorlat által.

A tollnoki állás szegényes jövedelme azonban a pusztán lét fönntartására is csak bajjal volt elég, s még Bayernek is nagyon óvatosan kellett vezetnie hajóját a szegénység tengerén, pedig ő már természettől hajlott arra, hogy félárbcra eresztett vitorlákkal hajózzék. Igényei nem voltak, szenvedélye is csak kettő, s az egyik, az olvasás, nem okozott neki anyagi gondot: a három nagy fővárosi könyv-



tárban megtalálta mindazt, amire szüksége volt. A színház kérdése nehezebb volt, mert a kakasülőre most már nem járhatott. De csakhamar talált módot ezen szenvedélye ki-elégítésére is : az Egyetértés című napilap zenekritikusa lett s így az operai előadásokat rendszeresen, a drámaiakat is gyakran látogathatta. Irogatott tárcákat is a fővárosi napilapokba, jobbára történeti és földrajzi tárgyú népszerű ismeretterjesztő közleményeket. Amellett állandóan kereste a kapcsolatot az iskolával ; mint kisegítő-tanár működött föl, váltva a VIII-ik és IV-ik kerületi főreálban, a II-ik és VII-ik kerületi főgimnáziumban. Élt szívében a remény, hogy előbbutóbb sikerül majd valamelyik intézetnél rendes tanári alkalmazást és tisztességes fizetést nyernie.

Annak a vágnak, amely Bayert a főigazgatói iroda poros aktái mellől az iskola felé vonta, nemcsak anyagi természetű oka volt s nem is elsősorban az. Rúgói mélyebben, a lélek tisztább régióiban működtek. Egyrészt szabadulni akart az irodavezetés sablónos, lélekölő munkájától, másrészt biztos existenciát szeretett volna magának teremteni, nyugodt, csendes fészket a családi otthon számára. Bayer ugyanis egy viszonzott és mégis boldogtalan, de azért nem reményeveszett szerelem emlékét hordozta szívében. Még diákkorában megszerette a bajai városi főjegyző gyermekleányát, Allaga Flórá. A föltűnően szép leány is vonzódott hozzá, s Bayer titokban, gyermekfővel el is jegyezte. Ez a korai szerelem évek jártával komoly érzelmmé mélyült. A leány családja is tudomást vett a viszonyról és szívesen bízta volna a leányt a derék, komoly fiatal emberre. Bayer is csinos legény volt — fejformája, arcvonásai, különösen álla emlékeztetett Cromwellére — igazán összeillő pár lett volna belőlük. Egy bosszantó véletlen azonban Bayert élete első komoly lépésénél, a tanárvizsgálaton, megakasztotta. Megtörtént vele az a tragikus eset, hogy ő, aki három évig szorgalmasan hallgatott az egyetemen és lelkiismeretesen készült a tanárvizsgálatra : megbukott. A vizsgáló tanár azt kívánta tőle, hogy rajzolja föl a mohácsi ütközet helyszínképét, s Bayer nem tudott eleget tenni a kívánságnak. Hogyan történhetett ez a szerencsétlenség Bayerrel, megfejt-



hetetlen rejtély előttünk, de rejtély volt már társai előtt is; nem tudták megérteni, mint bukhatott el az egyetem egyik legszorgalmasabb és legképzettebb hallgatója ezen az egyszerű kérdésen. Úgy sejtjük, hogy volt benne része Bayer makacsságának, s ilyen szubjektív okra annál inkább gondolhatunk, mert cenzora nem tartozott azon tanárai közé, akik iránt nagyobb rokonszenvvel viseltetett.

A bukás mélyen lesújtotta Bayert. Önérzetében megalázva, elhamarkodott lépésre ragadtatta magát. Fölkereste menyasszonya édesanyját s bejelentette neki, hogy bukása által bizonytalanná lett az existenciája, olyan embernek bizonyult, akire nem lehet számítani. Visszaadja tehát Flórának szabadságát, felejtse őt el. De Bayer ez alkalommal nem volt őszinte, azaz elkeseredésének első pillanatában nem tudott magának sem számot adni érzelmeiről. Valójában nem mondott le a leányról s eljegyzése fölbontását is egyoldalúnak tartotta: ő kötve érezte magát továbbra is. Később, amint a sötét felhő oszladozni kezdett lelkéről, tudatára ébredt maga is, hogy a remény ott él továbbra is a szívében — innen az a lázas buzgalom, amellyel existenciát akart magának teremteni, hogy kimondatlanná tehesse a könnyelműen kiejtett szót. Bizonyos, hogy ha hamarjában végleges, tisztos állást szerez, újra összeforrasztja az elszakadt láncot — de hogy merjen ő a leány elé lépni, akit egy ízben már megcsalt s azóta sem adta jelét szándéka komolyságának: nem tudta még mindig biztosítani megélhetésüket és jövőjüket! Várta tehát sorsa fordulását s titokban reménykedett. A leány is várt egypár évig, de azután férjhezment egy derék, jómódú úri emberhez. Bayer azonban sohasem nősült meg s megőrizte szívében mindhalálig első szerelme emlékét. Élete utolsó éveiben történt, hogy Bodrogi barátja, lent járván Bácskában, találkozott Flórával s beszélt róla Bayernek. Bayer megkérdezte tőle, milyen állapotban találta az ő egykori jegyesét. «Jól van szegényke — felelte barátja — de öregszik.» Bayer nem szólt, de szemében könny csillogott. Ifjúkori álmát siratta, a rózsaszínű hajnalt, melyből nem bontakozott ki a boldogság ragyogó napja.



Flóra már régen asszony volt, mikor a tanári szék még mindig nem akart közeledni Bayer felé. De valljuk meg, Bayer sem tett meg feléje minden lépést. Nem kért, nem alázkodott meg most sem, nem járta a nagyurak előszobáját, panaszolva vagy hánytorgatva sérelmeit, még kevésbé nyúlt minden idők legbiztosabban találó fegyveréhez, a protekcióhoz. Pedig voltak kitűnő «összeköttetései». Jószerencséje, egy ifjúkori barátja, Gyulai László festő képében, már korán, 1883-ban, az ország legkiválóbb festőművészei körébe vezette, s azok, Lotz Károly és Székely Bertalan, Ligeti Antal és Thán Mór, Mészöly Géza és Greguss János, meg nagynevű szobrászunk, Stróbl Alajos szívesen látták maguk között ezt a fiatal laikust, aki olyan élvezettel hallgatta a Sörös kocsihoz címzett budai kis kocsmá üveges terraszán művészi vitáikat és jókedvű tréfálkozásukat. Gyulai még arra is rábírta nehézkes, a mindennapi kerékvágásból egyébként ki nem zökkenhető barátját, hogy egy-két németországi útjára elkísérje. Lotz, akkor már egyike legtekintélyesebb művészeinknek, őszintén szerette és sokra tartotta Bayert. Viszonyuk lassanként barátsággá melegegett s csak Lotz halálával szűnt meg. Sőt ez a barátság nyomot hagyott a magyar művészetek történetében is. Mikor Lotz megbízást kapott a Kúria freskódíszének elkészítésére, a magyar igazságszolgáltatás fejlődését megörökítő kompozícióhoz Bayer adta neki a motívumokat. Lotz viszont egy szép festményével (*Disznóvadászaton*) hálálta meg Bayer ötleteit. A művészekon kívül politikussal is kapcsolatba került: újságírói munkássága szerzett neki egy csomó értékes jóakarót, befolyásos kormánypárti képviselőket, és ami talán többet jelenthetett volna, nagyhangú ellenzékiet.

Protektorokban tehát nem lett volna hiány, s nincs kétség, hogy akár művész-, akár politikus-barátaikhoz fordul támogatásért, azok nem utasították volna vissza, s a miniszter sem zárkózhatott volna el előlük. De Bayer nem tette, önérzete tiltakozott minden protekció ellen, s jó emberei nem is sejtették, hogy higgadt, csöndes fiatal barátjuk szíve mélyén milyen vágyak és keservek rejtőznek. Egy dolgot nem



tudunk megmagyarázni: főigazgatójának, Lutter Nándornak, közömbösségét. Szeretetét a kis bajai muzsikus iránt átvitte a tollnokára is, s Bayer is mindvégig igaz ragaszkodással volt iránta: miért nem lépett közbe minisztereinél Bayer érdekében? Vagy talán megtette, de akkor a főigazgató még nem volt az a hatalom, mint ma, s Trefort lerázta magáról a kérelmezőt? Akárhogy történt, Bayer 1886-ban, mikor a *Nemzeti játékszin* diadalmaskodott, még mindig tollnok és immár tizenkettedik éve kiségitő-tanár volt. Sőt az volt 1887-ben is, mikor a két hatalmas kötet megjelent, s vele Bayer a magyar irodalomtörténetírók első vonalába került. A következő évben pedig megtörtént az a tudományos életünkben azóta is példátlan eset, hogy a Kisfaludy-Társaság, megválasztván tagjai sorába Bayer Józsefet, egy végleges állás nélküli tanárjelöltet emelt tudományos életünk olyan jelesei mellé, mint Gyulai és Salamon Ferenc, Beöthy és Péterfy meg Szilárdy Áron — holott, ma élő kiváló tudósainkról hallgatva, még Riedl Frigyes sem volt tagja a társaságnak. De erre csak észbe kapott a minisztérium is, és Bayer e nagy kitüntetésének hatása alatt sietett Csáky gróf jóvá tenni, amit előde mulasztott? Korántsem. Ellenkezőleg, megkoronázta azt. Aláírta ugyan Bayer kinevezési okmányát — a budai gimnáziumhoz került volna — de időközben egy hatalmas úr pártfogoltját kellett sürgősen elhelyezni valahol a fővárosban, s mivel az is történetet és földrajzot tanított, Bayer áldozatul esett. A fölháborodás a tudományos körökből átesapott a politika mezejére, s egy véresszájú ellenzéki képviselő, aki Bayert nem is ismerte, kiaknázta a maga és pártja céljaira ezt a «kultúrbotrányt» s interpelláció alakjában felelősségre vonta a minisztert. Az interpelláció használt-e, nem tudjuk, de utána nemsokára, 1890. októberében kinevezte a miniszter Bayert az V. ker. főgimnázium rendes tanárává.

Vége 39-ik életéve küszöbén, 16 év küzdelmei és 13 év robotmunkája után, tarsolyában egy 200 aranyas irodalmi jutalommal, két súlyos kötettel s a Kisfaludy-Társaság kutya-bőrével, elérte Bayer József a célját, azt, amit mi, egy szerencsésebb csillagzat érdemtelen szülöttéi, 23 éves korunk-



ban, pusztán tanári oklevelünkkel elértünk. Meglátszik, hogy emberek vezetik a sors igazságosztó kezét!

Bayer József célt ért — de nem az a Bayer József, aki a 70-es, 80-as évek fordulójára fiatalos lélekkel, de önérzetes türelemmel várt rá. Az időközben eltűnt, helyét egy más Bayer József foglalta el. Az azóta eltelt évek észrevétlenül pusztító munkát végeztek testén is, lelkén is. Külsőleg megöregedett — vagy tíz évvel többet mutatott a valónál — belsőleg átalakult. Szelleme ugyan megőrizte frissességét, munkakedve és munkabírása sem csökkent, de elszálltak lelkéből a be nem telt álmok. Milyen ábrándok játszottak vele, milyen eszmények lebegtek előtte fiatal korában, nem tudjuk. Mint minden ember, aki az érzéseknek látszólag oly ellentétes valójában azonban egymást kiegészítő, párját hordja szívében, az önérzetet és szerénységet, Bayer nagyon ritkán beszélt magáról, érzelmeiről, lelkének elvihartzott mozgalmairól meg épen soha. De voltak ilyen mozgalmak, hiszen a fiatal szív megköveteli táplálékát, s az ábrándokból és eszményekből telik ki. Egyetlen ábrándjáról tudunk a fiatal Bayernek, szerelméről — azt megfojtotta a sors ridegsége. S elhalt vele együtt többi fiatalos vágya is, lassanként rombadólt az ábrándok csillogó palotája — romjai alól egy más életfölfogású, más világnézetű Bayer József emelkedett ki, az öreg Bayer József, akit már mi is ismertünk.

Ezen nagy változás előidézésében része volt annak a körülménynek is, hogy Bayer szülei 1887-ben anyagilag teljesen tönkrementek s fölköltöztek a fővárosba, fiúkhöz. Előbb a Városmajor-utcában, majd 1894-től a Török-utcában laktak együtt, jó egyetértésben. Az apa nem volt haragtartó, megbocsátotta fiának, hogy keresztül húzta számításait, és elismerte jogát ahhoz, hogy életét a maga feje után irányítsa, annál inkább, mert most ő szorult a fiára, az tartotta el őt is, feleségét is. De fia sorsa iránt nem érdeklődött, sikerei hidegen hagyták, nem érzett sem örömet, sem büszkeséget azon, hogy híres, tudós fia van — még a Kisfaludy-Társaság jutalmában is csak az aranyak imponáltak neki, nem pedig a dicsőség. Bayer figyelmes volt atyja iránt, de csak hideg tisztelet és megbecsülés volt, amit neki



nyújtani tudott, szeretetének melegét egészen édesanyjának tartogatta. A derék öregasszony meg is érdemelte a szeretet teljét. Fiát nemcsak szerette, hanem meg is értette és méltányolta, a maga egyszerű lelkével is tudta követni, mert értelmének szárnyat adott az anyai szív finom ösztöne. Nagy fiát az anyák természetes közellátásával még mindig gyermeknek tartotta, becézte, gondoskodott róla. Bayer édesanyja jósága mélyen meghatotta, s nyomán a fiúnak édesanyja iránt érzett természetes ragaszkodása és hálája rajongó szeretetté fokozódott. Hogy ebben a rajongó szeretetében milyen szentnek tartotta édesanyjának még emléket is, annak egy ízben igen sajátos, de époly gyöngéd módon adott kifejezést. Szülei halála után ágyukat — két értékes régi, rokokó műdarabot — sajátkezüleg eltűzelte, nehogy idegenek kezére jutva mások is belefeküdjenek azokba a bútorokba, melyeket szülei használtak.

Bayer talán maga sem vette észre, hogy otthon, a családi körben, édesanyjának állandó becézgetése következtében lassanként gyermekké, öreg gyermekké fiatalodott. Olyan jól érezte magát az édesanya védőszárnya alatt, hogy nem vágyott ki e körből, s valamint Toldi Miklósnak, neki sem «lőn asszonnyal tartós barátsága, azután sem lépett soha házasságra». A gondtalan élet, az otthon kényelme s kivált a családi kör melege elernyesztette Bayer lelkét, s az csakhamar egy eszményen kívül minden mást elejtett, ezt az egyet azonban vasmarokkal tartotta, mindhalálíg. Ez az eszmény, amelynek szolgálatára magát Bayer szentelte, amely innen kezdve egész életét kitöltötte, a tudomány volt. Egy kép merül föl emlékeimből: Giotto freskója az assisi altépületben, amint Szent Ferenc eljegyzi magát a szegénységgel. Épilyen nemes, tiszta és tartós volt az a szövetség, melyet Bayer 1887-ben a tudománnyal kötött, egy hosszú életre.

Megfeleltünk az első kérdésre, láttuk, ki volt Bayer József és mit csinált 1886-ig, mikor a *Nemzeti játékszín* jutalmat nyert. De a második kérdésre adósok maradtunk a felelettel. Hogyan keletkezett ez a mű, mikor ötlött Bayernek eszébe a gondolat, mikor fogott hozzá és hogyan dolgozta?



Ezt a tartozásomat már nem tudom az utolsó garasig megfizetni, s a pályamunka keletkezésének kérdéséhez csak többé-kevésbé valószínű találgatással férközhetünk közelebb. Az kétségtelen, hogy nem a pályázat adott reá ösztönt. Noha a *Játékszin* első szövegezésében már 1884 nov. 30-án, a pályázat lejártakor, készen volt, ezt a munkát, még abban a kezdetlegesebb alakjában is,<sup>1</sup> csak akkor írhatta meg Bayer, ha az előmunkálatokat már előzőleg elvégezte. Az első indítást tehát máshonnan kellett kapnia, de hogy honnan, arra nincs ember, aki határozottan meg tudna felelni. Bayer zárkózottsága ugyanis, amiről föntebb említést tettem, olyan nagyfokú, szinte abnormis volt, hogy terveiről, készülők munkáiról soha, senkinek egy szót sem szólt s még Arany Jánosnál is jobban rejtegette azt, amin dolgozott. Arany legalább megírta barátainak, hogy dolgozik valamin, Bayer még ennyire sem ment a közlékenységben. A *Nemzeti játékszint* is olyan titokban írta, hogy készülésétől még legjobb barátja, Bodrogi sem tudott, noha nála, kiválóan képzett tudós elme lévén, kétszeres érdeklődésre tarthatott volna számot munkája. Mikor Bodrogi 1885 februárjában értesült, hogy barátja egy nagy színésztörténeti pályamunkát írt, hiába kérte, hogy legalább utólag mondja el neki könyve históriáját, hiszen tudomása szerint sohasem foglalkozott a színészet történetével. Hosszú faggatásra csak annyit mondott Bayer, hogy könyve gondolatát egy véletlennek köszöni. Pár évvel azelőtt a tanári szoba asztalán látott egy kis színésztörténeti könyvet; elolvasta és tárcát akart róla írni valamelyik napilapba. De kétsége támadt a könyv egyik-másik adatának megbízhatósága iránt,<sup>2</sup> utánuk járt tehát. Így beletévedt a

<sup>1</sup> A két szövegezés viszonyát elég jól megállapíthatjuk a két pályázati jelentésből. Az elsőt — olvasható a Kisfaludy-Társaság Évlapjaiban, Új folyam, XX. k. (1884—1885.) 23—26. l. — Szász Károly, Csiky Gergely, Zichy Antal, Paulay Ede és Szigeti József írták alá.

<sup>2</sup> Hogy melyik volt az a kis színésztörténeti munka s mikor került kezébe, azt Bayer nem árulta el, de nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy Klestinszky Lászlónak *A kassai magyar színészet c.* 1877-ben megjelent műve. A vidéken azidett ugyanis még csak két színésztörténeti munka jelent meg. Nagy Sándoré, *A váradai színészet*



régi magyar színpad világába: kutatott és gyűjtött s mindjobban belemerülvén a munkába, szinte észrevétlenül beledolgozta magát a játékszín történetébe. A pályázati hirdetés azután fölébresztette benne a kedvet, hogy kutatásait folytatva megírja a magyar színpad történetét. Hozzá is fogott, de a kitűzött határidőre nem készült el teljesen s töredékes pályaművel jelent meg a versenyen. 1885 februárjában, az első pályázati jelentés buzdítására, újra hozzálátott a munkához. Különös szerencséjére Badics Ferenc — aki id. Szinnyei József és Törs Kálmán társaságában részt akart venni a pályázaton, de életviszonyainak megváltozása miatt elejtette tervét — nagylelkűen átengedte neki az Országos Levéltárban gyűjtött hatalmas anyagát. Így Bayer az utolsó hónapokban, kiegészítve Badics gyűjtését a maga újabb kutatásaival, szinte emberfölötti munkával befejezte és benyújtotta a már teljesen kész pályaművét.

Az eredményt már tudjuk: Bayer diadalmaskodott.

## II.

(Bayer tudományos munkásságának újabb irányai és eredményei: drámatörténeti dolgozatai és a *Magyar dráma története*, ez utóbbi jellemzése. — Külföldi klasszikus drámák a magyar színpadon és a Magyar Shakespeare Tár szerkesztése; a *Shakespeare drámái hazánkban*, ez utóbbi jellemzése. — Egyéb irodalomtörténeti és műtörténeti cikkei.)

Amilyen váratlan és meglepő volt Bayer föltűnése az irodalomban, amennyire rejtve maradtak előttünk azok az előmunkálatok, amelyeknek eredménye lett a *Nemzeti játékszín*: olyan tisztán rajzolódik eléink Bayer munkásságában második fele. Nem tudom, nem csodálatosabb-e ennek a második szakasznak (1887—1919) képe, mint volt az első!

*története*, de ez két évvel később jelent meg, mint a pályázati hirdás, és Szinnyei Józsefé, *A komáromi magyar színészet története, II.* (1882), ez mint különnyomat nem került könyvtári forgalomba s így nem valószínű, hogy a tanári szoba asztalán hevert volna — egyébként sem illik erre a megbízható könyvre Bayer jellemzése.



Bayer tudományos munkássága, attól az időponttól kezdve, amikor ő az ismeretlenség ködéből mint kész tudós kilépett a napvilágra, egyszerre kibontakozott a maga teljes gazdagságában. A tudományos folyóiratokban egyik értékezése követte a másikat, közben az adatok egész tömegét ásta ki a feledésből vagy az ismeretlenségből. Kisebb-nagyobb tudományos dolgozatainak száma e két évtized alatt vagy 250-re emelkedett, s ezeken kívül még négy nagy kötet került ki tollából. Ez a hatalmas munkásság azonban nemcsak méreteivel és tömegével imponál: szerzőjük érdeklődésének köre is széles, dolgozatainak tárgya is változatos. Mégis könnyű észrevenni, hogy ezek az ismeretsugarak, kevés kivétellel, egy központi magból áradnak ki. Ez a mag, Bayer tudományos törekvéseinek gyújtópontja, a magyar színház. Bayer már pályakezdő művében megmutatta, hogy a színházat valami magasabbrendű egységnek fogja föl, amelyben a színpad és a dráma, az író és a színész munkája fölbonthatatlan egységgé forr össze. Ez a fölfogás tartja össze Bayer szétágazó dolgozatait, ennek a világánál látjuk meg azt a kapcsolatot, mely Bayer tudományos munkásságának irányait egységbe fűzi.

Három szélesebb mederben vájt magának utat Bayer tudományos szelleme. Az egyik volt az, amelyet már a *Nemzeti játékszín*ből ismerünk: a magyar színesztet története. Nagy munkájának hiányait maga Bayer ismerte legjobban; tudta, hogy a kiaknázottakon kívül még számos lappangó forrása van színesztetünk történetének, s kötelességének érezte, hogy azok föltárásával pótolja, amit akaratlanul mulasztott. A főváros színesztetének életére vonatkozólag új adatot egyen kívül már nem igen talált, olyan lelkiismeretesen átbúvárolt annak idején minden lelőhelyet. Ez az egy adata azonban valóságos fölfedezés számba ment s kétségkívül rendkívül becses adalék. Kiderítette, hogy nem 1790-ben játszottak először magyarul hivatásos színészek a fővárosban, hanem Kelemenék társulatát hat évvel megelőzőleg már 1784-ben, mikor a pesti német színház művészei, talán kedveskedésből a magyar közönség iránt, talán egy kissé anyagi érdekből is, eljátszották a budai hídfő



melletti ideiglenes színházban Möller német drámáját, a *Waltront*, Kónyi János magyar fordításában.

A főváros színészetével ezután Bayer nem igen foglalkozott, a Nemzeti Színház történetével meg éppen nem. Nem közömbösségből került el ezt a tudománymezőt, még kevésbé idegenkedésből, hanem — amint szavaiból kivettem — az a terv foglalkoztatta, hogy első könyve folytatásául megírja majd a Nemzeti Színház történetét. Erre eleinte egyéb irányú munkássága, később kora miatt nem került sor, s további színészettörténeti kutatásai csak a vidéki színészet küzdelmes multjára vonatkozólag hoztak napfényre új adatokat. Vagy harminc e tárgyú dolgozatában rengeteg anyagot tett közzé, különösen Debrecen, Miskolc, Sopron és Győr színészetéről, nyersen és adatszerűen, lemondva a művészi megformálásról, mert azt gondolta, eleget beszélnek az adatok önmagukért. Élete utolsó évtizedében elővette újra a *Nemzeti játékszínt* s új adatai fölhasználásával megkezdte átdolgozását. Jó messze jutott munkájában, de sajnos, nem maradt már ideje befejezni, s a II. kötet közepén, az egész műnek körülbelül a  $\frac{3}{4}$ -ed részében, megszakad az új, javított s bővített szövegezés.

Bayer érdeklődése már igen korán és egészen természetesen siklott át a színészetről a drámára, az előadó művészekről az alkotókra. Ez az érdeklődés szabta meg irodalmi munkásságának második irányát, s a színészettörténész mellett csakhamar föltűnt a drámatörténész. Drámatörténeti tanulmányokkal addig is foglalkozott, már a *Nemzeti játékszín* is, legalább az első felében, kiterjeszkedik a drámák ismeretetésére, de ezirányú tanulmányai csak első műve megjelenése után önállósultak külön irányúvá. Innen kezdve a drámairodalom, a színház életének ez a másik éltető eleme, Bayer szívének meg nem szűnő gondja lett. Színészettörténeti kutatásai mellett egyre nagyobb részt kért érdeklődéséből a magyar dráma, s vizsgálata mind több és több idejét foglalta le. S míg amott, nagy műve után, megelégedett az adatok puszta közlésével, munkásságának ez újabb mezején bátor lépésekkel magasabb célok felé törekedett. Nem fordult ugyan el a könnyebb feladatoktól sem, így



szívesen vállalkozott drámai művek kiadására és magyarázására (XVIII-ik századi pálos iskolai drámák, Balogh István *Ludas Matyija*, Szigligeti, Szigeti József és Katona válogatott drámái, egyetlen magyar Eszter-drámánk), de nem riadt vissza a magasabbrendű föladatoktól sem, amelyeknek megoldásánál az elme értékesebb adományait is működésre kellett bírnia. Komponáló és konstruáló erejét mutatják életrajzai, az a három dolgozat, amelyekben drámairodalmunk három jelesének, Katonának, Szigligetinek és Szigeti Józsefnek, életét és munkásságát ismerteti. Mind a három a nagyközönség számára népszerűen, sőt Bayernél szokatlan könnyedséggel írt, de mégis tanulságos, sőt tudományos becsű dolgozat, s közülük a Katonáról szóló szinte már írói arcképpé mélyül.

Drámatörténeti értekezéseit sem pusztán a bennük föl-tárt új adatok teszik becsesekké — mondanom sem kell, hogy Bayer csak akkor írt, ha valamilyen drámáról újat tudott mondani — hanem egyiket-másikat a tudomány nemesebb és finomabb módszereinek alkalmazása is, az esztétikai és pszichológiai vizsgálat. Ebből a szempontból legértékesebb dolgozata az, mely Katona József egyetlen vígjátékát, a *Rózsát*, méltatja. A nagy írónak ezt a kevéssel azelőtt napfényre került művét elemzi Bayer, és Déryné egyoldalú, elfogult beállításával szemben — *Naplójában* úgy tünteti föl a drámát, mint a mellőzött szerelmes bosszúját — megvédelmezi a költő jóhiszeműségét. Amint Katona követelte a drámaírótól, kritikusa is nemesak mélyen belelát hőse lelkébe, hanem át is éli lelke vívódásait s megértve az embert, megérti művét is. A *Rózsa* Bayer megállapítása szerint a kiábrándult és érzelmein úrrá lett szerelmes munkája, aki azonban még mindig aggódik eszményképe kacérsága miatt s vígjátékával óvni akarja: lássa meg az ártatlanságában is könnyelmű kacérság veszedelmeit s ne játsszék a szívekkel, mert jóhírét teszi így kockára.

Nem ezekből a drámatörténeti tanulmányokból, de ugyanabból a talajból, amelyben megfogantak, hajtott ki — éppoly titokban, senkitől sem sejtve, mint a *Nemzeti játék-szín* — Bayer legnagyobb szabású munkája: *A magyar dráma-*



*irodalom története; a legrégebb nyomokon 1867-ig.* A munka pályaműnek készült: a M. T. Akadémia 1893-ik évi Bézsán-jutalmáért versenyzett. Mint pályakoszorúzott dolgozatot 1897-ben kiadta az Akadémia,<sup>1</sup> s vele Bayer irodalomtörténetünk legjelesebb művelői közé emelkedett. Bayer irodalmi pályáján is nagy emelkedés a *Drámatörténet*. Írói egyénisége sokat fejlődött a *Nemzeti játékszín* megjelenése óta eltelt évtized alatt. Egyenetlenségek, hiányok, téves ítéletek vannak a könyvben, de ez a mű célja és a felőlt anyag természete miatt óhatatlan volt. Az anyag még gazdagabb és változatosabb, a főladat még nagyobb szerű volt, mint előbbi nagy munkájában. Míg ott a színészeti törekvések csoportosítását pusztán az idő és tér kategóriáinak mellőzhetetlen kombinálása nehezítette meg, itt a drámai műfaj differenciáltsága szinte legyőzhetetlen nehézségeket torlasztott az anyag logikus elrendezése elé, s Bayer talán nem is választotta a legcélravezetőbb módot. A műfaji csoportosítást túlságosan mereven alkalmazván, az irányok nem válnak el elég élesen, viszont az egyes írókat széttördeli és sem egységes képben nem tünteti föl munkásságukat, sem nem érezteti azt a hatást, melyet az írók a kortól és környezetüktől vettek, valamint az élményi elem szerepe is elhalványodik drámaköltészetükben. Bayer, nem lévén egyébként sem a nagy átfogó szempontok embere, beérte nem egyszer azzal, hogy a drámákat külső jellemvonások alapján kapcsolja egymáshoz. Másfelől lehető teljességre törekedvén, kénytelen olyan tizedrangú drámákkal vesződni, melyeket, éppen értéktelenségük miatt, nem méltatott addig figyelemre a tudomány. Hogy ilyenkor elemzésének és méltatásának megbízható alapot vessen, részletesen bemutatja ezeket az ismeretlen drámákat — s ez nem éppen hálás mesterség. Mivel pedig a könyvek sem dagadhatnak túl bizonyos mértéken, a jelentéktelen drámák ismertetésére használt teret a jelentékenyebb, de ismertebb drámák méltatásánál s meséjük közlésénél kell megtakarítani — ez logikus eljárás, de az arányok nem kedvező eltolódására és helyenként

<sup>1</sup> Két kötet; az első XV és 581 l., a második VII és 494 l.



homályra vezet. Megérzik a könyvön az is, hogy Bayernek legtöbbször a kutató és földolgozó kettős munkáját kellett végeznie, s hogy az előbbiben erősebb, mint az utóbbiban. Minden reá váró föladatot fölismer és megold, de munkájának történeti és filológiai felét sokkal megbízhatóbban végzi, mint az esztétikait. Vannak ugyan kitűnő ítéletei — így pl. hogy a legérdekesebbeket említsem, fölismeri két, kellően nem méltatott drámánknak (Fáy, *Két Báthory*; Czakó, *János lovag*) értékét — de esztétikai megállapításai nem mindig állnak helyt s nem elég mélyek, mert «a tragikus és komikus hatást, a szenvedélyek lélektani festését kevésbé veszi figyelembe s csak a valószínűség és cselekmény egysége esztétikai kritériumai.» Adatai azonban, mind a történetiek, mind a filológiaiak, utolsóig megbízhatók. S hogy mit jelent ez, hogy milyen nagy dolog az, ha egy író ezerszámra közöl adatokat, s nincs közöttük egy téves vagy félrevezető sem, azt csak az tudja méltányolni, aki tudományos foglalkozása közben megtanulta a saját kárán, hogy mások adatainak fölhasználásánál a legnagyobb óvatosságra van szükség s minden kételkedés jogosult. Bayer adatait vakon el lehet fogadni.

De az adatoknak ez a megbízhatósága nem egyetlen s nem is a legnagyobb érdeme a *Magyar dráma történetének*. Ami művészi szempontból veszedelmet rejtett magában, a teljességre törekvés, azért végtelenül hálás a tudomány. Bayer elolvasott minden nyomtatásban megjelent magyar drámát, sőt a kéziratban maradtak közül is a legtöbbet, fölhányta a Nemzeti Színház és a Nemzeti Múzeum sűgőkönyveit, sőt fölkutatta a vidéki színpadoknak XIX-ik század eleji, rongyossá használt rendezői példányait is, és az így talált dráma-anyagot, melynek egy részéről a tudománynak még sejtelve sem volt, beleiktatta az irodalom fejlődésébe. Drámairodalmi ismereteinket ezzel rendkívül meggyarapította, s ha ennek fejében egyik-másik kíváló drámánkat nem világítja meg kellő alaposággal esztétikai feléről, az valóban nem nagy veszteség. Hogy egy kirívó példapárt említsek: a *Bánk-bán* külső történetét részletesen ismereti, de nem méltatja azt a művészetet, amellyel Katona



a legjobb magyar tragédiát megalkotta, viszont Döme Gergely kezdetleges bohózatának, a *Köcsmei sárkánynak* adja rövid, de beható elemzését. Valljuk meg, hogy nyertünk a cserén. Amarról, irodalmunk remekéről, Gyulai és Arany, Beöthy és Péterfy után alig kaptunk volna újat, míg a *Köcsmei sárkány* Bayer nélkül kiesett volna a magyar dráma fejlődésének rajzából, így azonban nemcsak tudomást vettünk róla, hanem megtudtuk azt is, hogy a népelet sikerült bemutatása által számottevő eleme lett a népszínmű kialakulásának. Valamint annak idején Toldy, ő is megbecsült minden kis adatot, minden jelentéktelen drámát, s az összehordott óriási anyagot, százakra menő magyar színművet, külső, de jól áttekinthető egységbe foglalta. Együtt van itt, szinte hiány nélkül, minden magyar dráma 1867-ig, még pedig először foglalva rendszerbe, először fűzve föl a történeti fejlődés fonálára. Kitűnő érzéke a csoportosítás iránt, melyet megbámultunk már első művében, itt is meglepő. Legfényesebb bizonyága az az összeállítás, amelyben közli a Nemzeti Színházban 1837-től 1867-ig színre került magyar drámák címét és valamennyi előadásuk napját. 27 lapon minden együtt van e kimutatásban, ami a kutatót érdekelheti, s bármilyen szempontból keres valamit, rögtön, fáradság nélkül megtalálja. Az összeállítást nem lehetett volna jobban megcsinálni!

A *Magyar dráma története* kimeríthetetlen bánya a további kutatás számára — a teljességen, megbízhatóságon s rendszerezésen kívül ez a legnagyobb érdeme. Igazi jelentősége pedig az, hogy kiindulópontja lett és marad minden magyar drámatörténeti vizsgálódásnak, nélküle ezen a téren nem tudunk egy lépést sem tenni. Hatása a megjelenése óta eltelt negyedszázad alatt nyilvánvaló: hogy újabb irodalomtörténetírásunkban úgy elszaporodtak és fölvirágoztak a dramaturgiai dolgozatok, az kimutathatóan Bayer nagy művében találja magyarázatát. Elmondhatjuk, hogy alig volt magyar irodalomtörténeti munka, mely annyira megtermékenyítette az elméket. S ami fokozza értékét: ez az első nagyszabású munkánk, amely megrajzolja a maga egészében egy költői műág fejlődését irodalmunkban.



Bayer munkásságának harmadik iránya, éppúgy mint az előbbi, a *Nemzeti játékszín*ből hajtott ki. Színészettörténeti kutatásai közben ugyanis nagy meglepetéssel vette észre, milyen sűrűn szerepeltek már első színtársulataink műsorán a külföldi klasszikusok, kivált Shakespeare. Shakespeare-t Bayer már ifjúkora óta nemcsak szerette és csodálta — ez könnyű — hanem kitűnően ismerte is, így, eleinte talán öntudatlanul, mindjobban elmerült annak a kérdésnek vizsgálatába, milyen erős és milyen mély volt régi színészetünk körében Shakespeare-nek és általában a klasszikusoknak cultusa. Hogy színészettörténeti tanulmányai vezették erre a térre, s ez irányú érdeklődésének gyökérszálai lenyúlnak még abba az időbe, mikor első könyve anyagát gyűjtötte, azt bizonyítja, hogy egyik első dolgozata az új korszakban arról szól, milyen nyomokat hagyott Shakespeare irodalmunkon és a magyar színpad műsorán. Annyira lekötötte érdeklődését a külföldi nagy drámaírók munkáinak sorsa a magyar színpadon, hogy munkásságának előbbi irányai mellé csakhamar ez csatlakozott harmadikul, s vagy negyven dolgozatban adott számot arról, milyen sors várt hazánkban Molière, Calderon, Schiller, Grillparzer s mindenek fölött Shakespeare drámáira, melyet vittek közülük színre színészeink, hogyan dolgozták át őket magyarra — híven és kegyelettel-e vagy könnyelműen, lerántva a maguk színvonalához, esetleg vásári komédiává és cirkuszi paródiává aljasítva, mint az osztrákok. S vizsgálódásaiban nem állt meg a színpadnál, hanem megkereste azokat az elbeszélő műveket is, amelyek Shakespeare valamelyik indítékát értékesítették.

Dolgozatai közül itt is legnagyobb számmal a pusztá adatközlések vannak, de egypár nemcsak formába önti és rendszerbe foglalja az anyagot, mint *Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban* című akadémiai rendes tagsági székfoglalója (1912), hanem a tények megállapításán túl, belőlük mélyreható műveltségtörténeti következtetéseket von le, rámutatva arra a jelentőségre, mellyel a magyar szellem életében bírnak. Így pl. milyen ékesen szóló bizonyossága a magyar színészek komoly törekvésének



és nemes ambíciójának, hogy Schiller két ifjúkori drámájának, a *Räubernek* és a *Kabale und Liebenek* színrevitelével megelőzték a német Bécset; hogy Kleistnek *Kätchen von Heilbronnját* a pesti német színház csak egy külföldi vendég művésze kedvéért tűzte ki előadásra, a magyar vidéki színészek ellenben teljes megértéssel és méltánnyalással Kleist drámái iránt, azt állandóan műsoron tartották; hogy az osztrák Grillparzer *Sapphóját*, melyet Bécsben 1818-ben mutattak be, már a következő évben eljátszotta a székesfehérvári színtársulat s ezzel megelőzte nemcsak a magyarországi német színészetet, hanem Németország legtöbb elsőrendű színpadát is. Mennyire jellemző ez, s milyen fölemelő tudat, hogy a magyar színészet «nyomorgása dacára is lépést tart a külföld irodalmával», német színészeink meg a felsőbbtség támogatása, sőt «feltűnő dédelgetése mellett» sem tudják magyar társaikat túlszárnyalni. Milyen örömmel és büszkeséggel mutat rá a nemzetét forrón szerető Bayer József ezekre az adatokra, hogy velük a magyarság szellemi fölényét legalább ez egy pontban igazolja! S milyen érdekes vonásokat tudott kiragadni sokszor olyan helyekről, ahol senki sem kereste volna! Egy német író megemlékezéseiből pl. — éppen az említett *Sappho*-előadásával kapcsolatban — idézi azt a részletet, amelyben az beszámol az előadás fénypontjáról, Kántorné játékáról, kijelentve, hogy ez a művésznő állja a versenyt a legelső német tragikákkal. Mekkora lehetett ennek az istenáldotta művésznőnek tehetsége, ha egy német író érdemesnek tartotta tizenegy évvel az előadás után megörökíteni a reá tett hatás mélységét! S irodalmi szempontból nem több ugyan kuriózumnál, de kultúrhistoriailag milyen becses adat, hogy egy református lelkész, *Megtért Moor* cím alatt kiadott magyar drámájában, megírta a *Räuber* folytatását, oly módon, hogy az öreg Moort és Amáliát életre kelti, Károlyt fölkatatja — aki nála nem a bíróság elé állt, hanem remetének ment — és köztük egy új drámát játszat le, amelynek morálja az, hogy a szenvedések árán megtisztult bűnös lelkek jogot nyernek az élet zavartalan boldogságára.

— Molière és Calderon, Schiller és Grillparzer, Kleist és



Bauernfeld azonban csak epizódok voltak Bayer tudományos munkásságában Shakespeare-hez mérve. Shakespeare volt az ő bibliája, azt olvasta — hogy a római költő szavát alkalmazzam reá — éjjel és nappal, tudományos célból és művészi gyönyörűségből. Innen érthető, hogy nemcsak kitűnő tanácsokat tudott adni a javított *Shakespeare*-kiadás készítés alkalmával a fordítóknak, kivált Lévaynak,<sup>1</sup> hanem mint az Eötvös-inga a föld mélyén rejtőző éretömegeket, az ő érzékeny elméje is megérezte minden lappangó Shakespeare-i nyomot magyar költők alkotásaiban. Vagy 40-re tehető Shakespeare-dolgozatainak száma; hol ismeretlen

<sup>1</sup> Ő lévén megbízva Lévay két fordításának (*V. Henrik és Vizkereszt*) átnézésével, sorról-sorra, szóról-szóra végigment a magyar szövegen, összevetve az eredetivel. Megjegyzéseit közölte időnként Lévayval. Hogy milyen eredménnyel, arról tanuskodik Lévaynak Bayer hagyatékában talált 21, eddig ismeretlen levele. Egyiket, hogy némi fogalmat nyujtsak a Lévaynak tett szolgálatról, egész terjedelmében ideiktatom.

Tisztelt kedves barátom!

Itt küldöm a *Vizkereszt* javítgatására vonatkozó munkálatát. Ismételve nyilvánítom, hogy rendkívül bámulom s alig tudom eléggé méltányolni azt a nagy körültekintéssel, türelemmel és szorgalommal végzett fáradozást, melyet Ön erre fordítani szíves volt. Bizonytal egyik forrása ennek az irántam érzett becses rokonszenve s a másik az irodalom kizárólagos, odaadó szeretete.

Hálás köszönetemet tolmácsolom érte.

Ha eljön valamikor az idő, hogy a *Vizkereszt* e javításokkal új kiadást ér, igazságosnak, sőt szükségesnek is látnám, hogy abban valami úton-módon az Ön neve is megemlíttessék. Hiszen ön a helyes javításokról nemcsak néhány röpke lapot, hanem szinte egész könyvet írt.

A megjegyzéseket gondosan átnéztem s egy pár kivételével mind helyesnek találtam s elfogadom.

Ismételt köszönetet mondok és az új évben testi lelki erőt, munkakedvet és megérdemelt sikert kíván Önnek meleg üdvözlettel  
Miskolc, 1911. Január 9.

szeretettel igaz barátja  
Lévay József.

A levél mellett megvannak Bayer javításai is : 114 lap ; s mind, szinte kivétel nélkül, nem pusztán magyarázatot adnak, hanem javított *verses* fordítást!



Shakespeare-kapcsolatokat derít ki bennük, hol az eddigi Shakespeare-átültetések félreértéseit mutatja be.

Ezek a Shakespeare-tanulmányok rendkívül gyümölcsözők voltak s két nagyszabású vállalkozásban érték el tetőpontjukat, a Magyar Shakespeare-Tárban és a Shakespeare-monografiában. A Kisfaludy-Társaság Shakespeare-bizottsága 1907 őszén elhatározta, hogy a bizottságtól rendezett fölolvasásokon előadott tanulmányok, fordítás-mutatóványok és a bizottság hivatalos iratai egy folyóiratban közöltesse; a bizottság az év februárjában a szerkesztéssel Bayer bízta meg. Bayer energiája szinte lehetetlen munkát végzett. Még ugyanazon a tavaszon közrebocsátotta az új folyóirat első füzetét, még pedig egészen más, az ajánlottnál sokkal gazdagabb és tudományos szempontból értékesebb anyaggal. Négy új rovattal toldotta meg a tervezetet: a külföldi legújabb Shakespeare-irodalom ismertetésével, *Vegyesek* cím alatt jobbra Shakespeare-nek magyarországi elterjedésére vonatkozó adalékokkal, a legújabb magyar Shakespeare-előadások műsorának közlésével, végül az azévi magyar Shakespeare-bibliográfiával. Hogy a Magyar Shakespeare-Tár egyike lett a legcéltudatosabban szerkesztett folyóiratainknak és Shakespeare-ismereteinknek gazdag bányája, az egészen Bayer érdeme. A gondolat ugyan nem az ő elméjében fogant, de ő hívta életre, ő készítette a folyóirat tervét s ő valósította meg. Négy évi szerkesztése alatt annyira rányomta a folyóiraatra a maga tudományos bélyegét, hogy az egészen az ő lelki képmását tükrözi.

Bayer tudományos munkásságának ez a harmadik iránya, annak vizsgálata, milyen hatással voltak a magyar színházi életre a külföldi klasszikusok, elsősorban Shakespeare, az ő nagy Shakespeare-monografiájában csúcsosodott ki, mely *Shakespeare drámái hazánkban* cím alatt 1909-ben jelent meg.<sup>1</sup> Ez a két hatalmas kötet Bayer szellemének legérettebb termése. Nem olyan termékenyítő a hatása, mint a *Drámatörténeté*, sőt újabb kutatásokra sem ösztönzi az iro-

<sup>1</sup> Kiadta a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-bizottsága. Az I. kötet XVI. 476 l., a II. kötet 386 l.



dalom munkásait — de csak azért nem, mert a magára vállalt föladatot teljesen elvégezte, a fölöelt anyagot egészen kimerítette. Két, terjedelemben egyenlőtlen részre különül. Az első rövidebb, az egésznek egy heted része. Ebben a felében képet fest arról az éppen százéves munkáról, amellyel a magyar szellem nemzeti vagyonná tette az angol drámaíró költészetét. 1777-ben írta le először magyar ember, Bessenyei György, Shakespeare nevét, 1878-ban jelentek meg a teljes magyar Shakespeare utolsó kötetei: e századnak Shakespeare meghonosításáért vívott küzdelmeit és törekvéseit eleveníti meg a nagy mű bevezető része. A többi fejezet sorra veszi Shakespeare egyes drámáit, külön-külön megrajzolja magyarországi pályafutásukat: ismerteti az egyes fordítások keletkezését, vázolja a drámák életét a magyar színpadon, összeállítja előadásait a pesti és kolozsvári Nemzeti Színház műsorán s közli a fontosabb szerepek ábrázolóinak névsorát. A nagy mű címe, bár nem olyan mértékben, mint Jusserand hasonló művéé (*Shakespeare en France*) némileg megtévesztő. *Shakespeare drámái hazánkban*, ez a cím két kérdésre ígér feleletet: milyen sors várt Shakespeare költészetére Magyarországon, milyen volt Shakespeare drámáinak külső története a magyar irodalomban és a magyar színpadon, ez az egyik; milyen hatást tett Shakespeare drámaköltészete a magyar irodalomra, mennyiben utánozták és követték, mint aknázták ki és mit tanulnak tőle írónk, ez a második. Ezt az előbbinél nehezebb és fontosabb kérdést tudatosan mellőzi Bayer, noha az előmunkálatok jórészét elvégezte korábbi dolgozataiban. Ennek a józan mértéktartásnak köszöni azonban, hogy nemcsak tökéletes művet alkotott a maga nemében, hanem olyat, amely az egész világirodalomban páratlanul áll. Egyfelől beláthatatlan tömegét kutatja föl és rendszerezi a Shakespeare-re vonatkozó magyarországi adatoknak, másfelől teljesen, kimerítően, minden részletre kiterjedően megrajzolja a Shakespeare-i drámák magyarországi életét. Amit F. Baldensperger *Esquisse d'une histoire de Shakespeare* című tanulmányában,<sup>1</sup> mint a francia irodalomtörténetnek egyik fon-

<sup>1</sup> Études d'histoire littéraires (1910), 156 l.



tos, de el nem végzett feladatát jelöl meg : a Shakespeare-i drámák életének és hatásának pontos történetét, azt hazánkra vonatkozólag, egy évvel a követelés formulázása előtt, Bayer felerészben megoldotta — ebben megelőzte nemcsak a francia, hanem még a német tudományt is. S megoldotta kitűnően. Ha van magyar tudományos mű, mely századok mulva sem avul el: Bayer műve az.

Ilymódon Bayer irodalmi munkásságának mind a három iránya egy-egy hatalmas műben tetőződik : színésztörténeti dolgozatait a *Nemzeti játékszínnel*, dramaturgiáját a *Drámairodalom történetével*, Shakespeare-tanulmányait a magyarországi Shakespeare-cultus monografiájával koszorúzta meg. Mint Széchenyi, ő is maga emelte azt a «hármasszög»-et, mely emlékét megőrzi a messze jövőbe. Amit ezen a három mezőn kívül dolgozott — vagy húsz kisebb irodalomtörténeti és vagy ötven műtörténeti cikk — az előbbieket mellett alig tesz számot. Amazok mélyén mindig rejlik valami érdekes adalék, egy-egy addig ismeretlen kapcsolat földerítése, egy-egy elhanyagolt mozzanat megvilágítása — de nem is akarnak többek lenni talált gyöngyszemnél ; a művészettörténeti cikkek pedig nyomtatott, de figyelemre nem méltatott forrásokból, jobbára XIX-ik század elejei folyóiratokból, ássák ki vagy egy elfelejtett magyar művész — rendszerint festő — nevét vagy valamilyen művészeti esemény emlékét, s az ott talált adatokat kiegészítve Wurzbachból és a különféle Künstler-Lexikonokból, vázlatos életrajzzá vagy beszámolóvá kerekítik ki. Sok névvel és adattal gazdagították e cikkek a művészetek magyarországi történetét, de csak nyers kövek olyan épülethez, melynek kitervezésére és fölépítésére Bayer nem is gondolt. Bayer szellemi képét egy-két érdekes vonással kiegészítik, de az ő igazi jelentősége abban a munkásságban határozódik, mely három nagy művében hangzott ki.



## III.

(Bayer tudományos munkásságának jellemző vonásai: szorgalma és kitartása, lelkiismeretessége és alapossága. — Páratlan memoriaja. — Eredményeinek kulcsa nem képzeletének ereje, hanem szeretete a tárgy iránt és hite hivatásában és hivatottságában.)

Vándornak érzem magam, aki hosszú, fáradságos út után fölértkezett a hegy csúcsára s amit elmulasztott, most pótolja: visszatekint arra a vidékre, amelyen föltörekvő útjában keresztül haladt. Visszatekint, s eléje tárul a maga szédítő kiterjedésében a bejárt vidék, a róna és völgy szinte beláthatatlan tengere. Én elém is csak most, hogy megjártam Bayer egész tudományos munkásságának völgyeit és hegyeit s följutottam a csúcsára, csak most tárul föl a maga végtelenségében az a betűtenger, melyet Bayer, munkásságának tartama, éppen egy emberöltő alatt, papírra vett. Ez az irodalmi munkásság olyan hatalmas terjedelmű, hogy az öreg Szinnyeiein és Toldyén kívül más magyar irodalomtörténetíróét nem lehet hozzá még csak mérni sem. De amaz, míg elkészítette a maga 14 nagy kötetét, a magyar irodalomtörténet leghasznosabb munkáját, pusztán adatokat rótt egymás mögé, emennek pedig a kegyelmes sors hosszabb időt engedett a munkára és nagyobb kényelmet. Megkísértem az előbbieken e szédítő munkásságnak irányait jellemezni és fölmérni jelentőségét a magyar tudományosságra; következő lépésem erről a szilárd talajról egy kevésbé biztosan járható útra visz, de a cél, amelyet megszeretnék közelíteni, talán még csábítóbb. Szeretném megvilágítani azt a munkát, amellyel Bayer az eléje tornyosuló tudományos nehézségeket legyőzte, s megismertetni azokat a finom eszközöket, amelyekkel dolgozott. Elméjének zárait nyitogatnám, hogy ráakadjak alkotó erejének titkára.

Az a tudományos munka, amelyet Bayer egy emberéleten át végzett, alapjában filológiai és történeti munka volt, még pedig igazi valója szerint kutató munka. Búvárkodnia kellett, s mivel munkásságának mind a három iránya óriási mezőt fogott át, sokféle és sokat: könyv-, kézirat- és



levéltárakat kellett átvizsgálania, az akták, hirlapok, drámák ezreit elolvasnia. Ehhez olyan szorgalom és kitartás kellett, amilyen Bayern kívül alig volt más tudósban. A szorgalmat és kitartást tudományos körökben nem szokták erényszámba venni. Kötelességnek tartják, a tudományos munka elengedhetetlen alapföltételének, meglétét természetesnek, csak a hiányát kárhozzatják. Való, hogy e két vonás, valamint a tulajdonságoknak alább említendő ikerpárja, a lelkiismeretesség és alaposág, önmagában nem érdem, de vajjon szabad-e azt a megfeszített munkát, amelyet Bayer végzett, rendes emberi mértékkel mérni? Nem kötelezte-e a tudományt különös hála az a férfi, aki évtizedeken keresztül görnyed a könyvek és írása fölött, olyan munkában, amelyre senki más nem mer még csak gondolni sem? Ha kötelesség a szorgalom és kitartás, miért nem követjük mindannyian Bayert a szorgalom és kitartás mértékében is, s miért nem áldozunk mi is annyit — mindent! — a tudománynak? Míg mi, többiek, életünk kisebb-nagyobb részét Epikuros tanítása szerint éljük le — ki igaz valójában fogva föl a görög bölcs szavait, nemesebb, szellemi élvezetekben, ki félremagyarázva azokat, olcsó szórakozásokban, amelyekhez a léleknek nincs köze — addig Bayer, lemondva jóformán teljesen a szórakozásokról, szünet nélkül, pihenés nélkül dolgozott.

Valóban Bayer egész életét úgy rendezte be, hogy minden erejét a tudománynak szenteltesse. Még a nemesebb hiúság támadásait is visszaverte; nem bántotta a dicsőség vágya, nem akart sehol sem szerepet játszani, nehogy munkássága lássa kárát. Még az irodalmi és tudományos társaságokban is ritkán jelent meg, s noha nagyra becsülte mind a Kisfaludy-társasági, mind akadémiai tagságát — 1899-ben választotta meg Akadémiánk az I. osztály levelező tagjává — és a rá bízott munkálatokat készséggel elvégezte, tevékenyebb részt nem vett egyik testület munkásságában sem. Sőt talán nőtlenségének magyarázata sem pusztán külső körülményekben keresendő. Bayer, noha hölgytársaságba ritkán járt, később meg egyáltalán nem, családi körben igen jól érezte magát, ha asszonyok voltak körülé. S éppen



nem volt érzéketlen a női báj iránt. Egy hirtelen föltűnt, nagy reményekre jogosító színésznőnkért évekig lelkesedett s egy másik ismert nevű szép fiatal asszonnyal hosszabb ideig levelezett — még pedig nem pusztán s nem is elsősorban irodalmi kérdéseket tárgyalva — noha akkor már jól bent járt életének hatodik tizedében. Ha tehát Bayer, aki még öreg korára is megőrizte érzékét a női báj és szellem iránt, lemondott a házaseset boldogságáról, annak volt valószínűleg belső oka is — s ezt éppen az ő nagy kötelességtudásában kell keresnünk. Mintha Madách *Tündérialom* című dráma-vázlatának alap gondolata lebegett volna előtte mementóként, hogy a hivatás és a szerelem nem fér össze, s aki emberül meg akar felelni az egyiknek, az mondjon le a másikról. A *Tündérialom* hőse hivatását áldozta föl, hogy szerelmének élhessen, Bayer a szerelmet, hogy hivatásának szentelhesse életét.

A tudós fogalmával együttjárónak veszik az alaposság, a lelkiismeretesség követelményeit is. Valóban, igazi tudós munka e nélkül nincs, s Bayer csak abban tért el az átlagtól, hogy lelkiismeretessége nem ismert mértéket, és korlátot is alig. Emlékezéssel, féltudással nem érte be, de még  $\frac{9}{10}$ -ed tudással sem, teljes igazságra törekedett, a mellékes vonatkozásokban is. Nem hitt senkinek, s mint Descartes, ő is a kételkedést vallotta vezérelvének. Másodkézből dolgozni, ez ismeretlen fogalom volt előtte. Mindennek utánanézett, minden adatot, amelyre hivatkoztak, mielőtt elfogadta, előbb ellenőrizett, bárki fődözte nevével. Tekintélyekre nem adott semmit. Megkönnyítette ugyan munkáját, hogy évtizedek folyamán hatalmas könyvtárat gyűjtött, még pedig céltudatosan, olyan munkákból, amelyekre színészet- és drámatörténeti kutatásaiban szüksége volt. Könyvtárában nemcsak a magyar dramaturgiai irodalom volt meg páratlanul gazdagon, nemcsak a külföldi standard-workok, modern színész- és írói lexikonok, a színházak történetei, hanem, néha nagy áldozatok árán, megszerezte a régi Theateralmanachokat és azokat az emlékiratokat és útleírásokat is, melyek egy-egy város színházi viszonyairól megemlékeztek. Érdekes színlap- és kéziratgyűjtemény egészítette ki otthoni



forráskészletét: valóban passzió lehetett ezzel a kitűnően felszerelt könyvtárral dolgozni!

Használta is ezt a nagyszerű forrás-gyűjteményt és sok értékes adattal gazdagította belőle ismereteinket. Nem a legfontosabb eredményei, de a legbeszédesebb példák közül való az alábbi kettő. Az egyik, hogy könyvtárának segítségével egy ízben még a német tudomány egy hézagát is be tudta tölteni. Freiherr Benedikt von Püchler német író életrajzában a nagytudományú és alapos Wurzbach ezt írja: «Noch sollen zwei Bändchen ‚Romantische Schauspiele‘ erschienen sein, doch gelang es mir weder das Werk, noch den Titel aufzufinden». Bayernek nem kellett egyebet tenni, mint könyvtárához lépni s onnan kiemelni Püchler *Romantische Schauspiele*-jének nem is két, hanem három kötetét! A második eset még érdekesebb, mert itt meg magát a német szerzőt igazítja helyre. Bauernfeld ugyanis azt írja följegyzéseiben (*Aus Alt- und Neu-Wien*), hogy *Groszjährig* című szatirikus vígjátékát egy műkedvelői előadás segítette 1847-ben a Burgtheater deszkáira. Bayer kimutatja, hogy Bauernfeld téved, mert vígjátékát már egy évvel korábban előadta a Burg.

De a nagy könyvtár csak kényelmes eszköz volt Bayer számára, s hogy megoldhassa a munkája közben ezerszámra fölvetődő kérdéseket, sokfelé kellett kutatnia. Különösen színésztörténeti és Shakespeare-tanulmányai követeltek alapos munkát és lelkiismeretes kutatást. Egy-két példával megvilágítom azokat a nehézségeket, melyeken Bayer e tudós érényeivel győzedelmeskedett. Ismeretes, hogy színészetünk első évtizedeiben a színlapok nagy része — Bayer becslése szerint 90 %-uk — nem közli a színrekerülő dráma szerzőjének nevét, sőt gyakran még azt sem tünteti föl, eredeti vagy fordított-e a dráma. Azonkívül a külföldi eredetű darabok címét rendszerint megváltoztatják, valamilyen hangzatos, közönség-csábító címet adnak a magyar fordításnak; igen gyakran a fölvonásoknak a színlapon jelzett száma sem egyezik az eredetiével, s nagyon sokszor még a szereplők is új nevet kapnak, vagy magyaros hangzásút, vagy ha a darab német közvetítéssel került hoz-



zánk, megtartva a németet. Elgondolható, mennyi munkába került egy-egy ilyen leeresztett sisakú vándorlovag leleplezése! Ki ismerte volna föl Bayeren kívül, hogy a Váradolasziban 1830 szept. 22-én előadott szerzőtlen *négy* fölvonásos vígjáték, *Az egymást bosszantók*, melynek pusztán a címlapja maradt ránk, nem más, mint Shakespeare öt fölvonásos vígjátéka, a *Sok hűhó semmiért?* Érdekes a személyek neve a magyar színlapon: ez bizony inkább félrevezeti a kutatót, mintsem a helyes nyomra vezetné.

*Az egymást bosszantók.*

A Herceg  
Pávay generális  
Emilia, a leánya  
Izabella, a huga  
Major Strahl  
Kapitány Linden  
Gróf Rád  
Charles, a gróf komornyikja  
Seil, a herceg komornyikja  
Philippine, a szobaleány  
Duppering, falusi bíró  
Virgel, kisbíró  
Éjjeli vigyázó  
Egy írودیák

*Sok hűhó semmiért.*

Don Pedro  
Leonato  
Hero  
Beatrice  
Claudio  
Antonio  
Don John  
Borachio és Conrade  
Balthazár  
Margaret és Ursula  
Dogberry  
Verges  
A sexton  
A boy

Van tehát itt német és francia név, sőt magyar is, csak éppen olyanok nincsenek, mint Shakespeare-nél: olasz, angol és spanyol nevek!

Még érdekesebb és fontosabb eredményekhez juttatta Bayert az a gondos munka, amelyet a *Tündér alma* szerzőjének kiderítésére végzett. A dráma úgy szerepelt irodalmunkban mint Katona József műve. Bayer azonban kételkedett abban, hogy ez a tündéries bohózat Katona szellemének terméke, annyira elüt Katona irányától. Mivel a dráma idegen eredetét nyilvánvalónak tartotta, előbb a külföldi tündéries bohózatok és operett-szövegek százaiban kereste forrását — hiába. Azután a régi magyar színlapokat kutatta át s talált is egyet, mely 1804-ben már színre került darabnak jelezte a *Tündér almát*. Ez a fölfödözés eldöntötte a kérdést, hiszen Katona 1804-ben csak tizenhárom éves gyer-



mek volt s így nem lehetett a bohózat szerzője. Más e ponton megállt volna s rögtön közölte volna a tudós világgal a fölfödözést. Nem így Bayer. Most már az a törekvés lett úrrá rajta, hogy megtalálja a dráma jogos tulajdonosát. Folytatta tehát kutatásait s meg is találta egy 1803-ban nyomtatott példányát, rajta a szerző nevét is, Ernyi Mihályt.

Hogy mennyire ment a lelkiismeretessége, mennyire utána járt mindennek, még tizedrangú, sőt egészen jelentéktelen kérdésekben is, arra a legjellemzőbb bizonyosság a *Romeo és Julia Borháton* című kis dolgozata. Kimutatja benne, hogy Gaal Józsefnek *Gyűlölség és szerelem* című novellája Shakespeare tragédiájából veszi indítékát — ez a dolgozat jelentős eredménye. A novella két hőse azonban egy kaszinói együtt-létük alkalmával szóba hozzák Thomas Hope *Athanasius* című regényét — s Bayer kiigazítja Gaal tévedését: az illető regény címe nem *Athanasius*, hanem *Anastasius*. Nem valószínű, hogy Bayer ismerte ezt a ma már teljesen elfelejtett angol regényt, hanem olvasván a novellában a címét, megszólalt a benne élő kételkedő ösztön, s megnézte, van-e valóban ily című angol regény. A helyreigazításnak a dolgozat érdemét illetőleg nincs a legkisebb jelentősége sem, de fényt vet Bayer módszerére, arra a lelkiismeretességre, amelynek igazán nincs határa.

E természeti adományokhoz járult még egy, éppoly becses, mint az előbbiek, de talán amazoknál is ritkább. Olyan adomány, amely már nemcsak csodálatot, hanem jogos irigységet kelthet tudós társaiban: páratlanul erős emlékezőtehetsége. Mintha agya a befelé nyíló szivattyúk módjára lett volna berendezve: ami egyszer oda bekerült, az onnan ki nem párologott többé. Amit egyszer hallott vagy olvasott, azt nem felejtette el. Ilymódon feje évek hosszú során át az adatok egész kincsesháza lett, hol a képzetek logikus rendben elhelyezkedve csak az alkalmat várták, hogy följúlva hozzákapcsolódjanak az új benyomásokhoz, és azokat, mint még tartalmatlan, semmitmondó képzeteket, jelentéssel lássák el, szóval a tényeket a tudomány elemévé, a nyers adatokat ismeretté emeljék. Sikereinek, százakra menő fölfödözéseinek és azonosításainak, három nagy



könyve jelentőségének igazi kulcsa elsősorban az ő nagy memoriaja, amellyel minden újabb ismerethez hozzá tudta fűzni az elméjében lappangó régiek közül az odaillőt. Elméje valóságos *Resonanz-Boden* volt; a kint megütött hang életre hívta a bent szunnyadó százezer közül a rokon hangokat.

Emlékezetének ez a szokatlan ereje s ráépülő bámulatosan nagy tudása meg széleskörű és eleven ismeretei tették jórészt lehetővé, hogy annyi nem sejtett kapcsolatnak jöjjön nyomára. Nemcsak tervszerű vizsgálódás és szorgos kutatás vezette őt új eredményekre, tudományos fölfedözésekre, hanem gyakran rájuk talált, keresés nélkül, véletlenül, emlékezete tárházából. Emlékezetének nagyszerű munkájára legérdekesebb példa egy egyébként egészen jelentéktelen kapcsolat fölismerése. A Honderü 1843-ik évfolyamában megjelent P. Horváth Lázárnak egy novellája, s abba egy hétéssoros kis magyar vers volt beleszöve. Bayer fölismerete, hogy ez a pár sor Shakespeare-é, egy kevésbé ismert művének, a *Lucretia* című elbeszélésnek 1240—1246-ik sorai. Egyáltalán Shakespeare-t kitűnően ismerte, s ha valaki tévesen idézett vagy helytelenül fordított belőle, ha csak az árnyalatot is elvétette, menten észrevette.

Még csodálatosabb azonban az az emlékezet-munka, amelyet művészettörténeti cikkeiben végzett. Említettem, hogy ezek a cikkek csak adatközlések; bennük jobbra régi magyar festők életrajzát állítja össze egy-két nyomtatott forrás alapján. De igen gyakran megtoldja a könnyű helyről vett anyagot egy-két olyan távol eső forrásból származott adattal, hogy azok csak az agyában elraktározott ismeretanyag reprodukciói lehetnek, nem pedig rendszeres kutatás eredményei. Ha Bikfalvi Koré Zsigmondról írván, a *Tudományos Gyűjteményben* és Kazinczy *Levelezésében* talált adatokat kiegészíti egy olyan dátummal, melyet a *Magyar Hirmondó* egy régi száma őrzött meg; ha a *Honművész* egy cikke alapján Felsőpulai Kozina Sándor életrajzát vizsgálván, Barabás Miklós emlékirataiból és a *Nemzeti Ujság* egy 1840-es számából tesz hozzá pótlásokat; ha Petrich Andrásnak a *Tudományos Gyűjtemény* nyomán összeállított



életírását megpótolja egy olyan adattal, amelyet Döbrentei Gábor egy munkájának, a *Gemeinnützige Blätter* című lapban közölt ismertetése rejt magában: ez és a hasonló esetek hosszú sora, nem lehet sem tervszerű kutatás, sem régebben készített jegyzetek eredménye, de éppen az esetek nagy számánál fogva a véletlen munkája sem. Az egyetlen elfogadható magyarázat az, hogy Bayer emlékezetében, korábbi kutatásai közben, megrögződtek ezek az adatok vagy legalább lelőhelyük, s később, mikor az illető művésszel foglalkozott, önként, erőltetés nélkül föllevenedtek. Csodálatos, szinte hihetetlen ereje a memóriának, de nem volna-e még hihetlenebb, sőt elképzelhetetlen, hogy Bayer, mikor évekkel vagy évtizedekkel korábban átböngészte a régi hirlap-irodalmat, mikor még műtörténeti dolgozatokra nem is gondolt, már előre kicédulázta a neveknek és adatoknak százszázait, abban a reményben, hogy közülük egypárat, évek múlva, esetleg fölhasználhat? Vagy föl lehet-e tenni, hogy Bayer egy Petrich Andrásról irandó másfél lapos közlés kedvéért újra átnézte egy félszázad hirlapirodalmát s olyan figyelemmel, hogy egy Döbrenteiről szóló cikkben találjon rá valamilyen ismeretlen adatra? A csoda megszűnik csoda lenni, ha nélküle még hihetlenebb föltevésekhez kell folyamodnunk.

A szorgalom, a lelkiismeretesség és a kitűnő memória, a tudós erényeknek ez a háromsága, alapja minden tudományos munkásságnak, a történetírásnak is. De csak alapja! Pusztán ezekkel az adományokkal is ki lehet érdemelni a tudós nevet, sőt lehet hasznos, értékes munkát is végezni, de velük a történész a tudósok hierarchiájában csak a nap-számos, legföllebb a mesterember fokozatig emelkedhetik. Aki magasabbra tör, aki igazán nagyszabású történeti művet akar alkotni, az legyen megáldva a tudós erények egy másik, nemesebb és értékesebb háromságával is: képzelettel, hittel, szeretettel. Képzelettel, hogy fölismerje az események rejtett rúgóit és a tények lappangó belső kapcsolatait, hogy magas, átfogó szempontokra emelkedve áthidalja és megteremtse azokat a nagy összefüggéseket, melyek által a sorban egymásra következő jelenségek a szerves fejlődés



elemeivé rendeződnek. És bírnia kell hittel: hinnie kell azoknak az eszméknek igazságában, amelyek történetét kutatja, annak a föladatnak jelentőségében, amelynek megoldására vállalkozott, annak a munkának szükségességében és hasznosságában, amelyet készít; de hinnie kell önmagában is, erejében, rátermettségében, mert különben, Arany szavaival szólva, megvert reménnyel indul a csatába és hitben feladja már a diadalt. Végül el kell telve lennie szeretettel, szeretettel tárgya és hősei iránt, mert az eseményeket és az alkotásokat, csakúgy mint az embereket, akkor értjük meg igazán, ha szeretettel mélyedünk el bennük.

Bayer lelki világa e hármas kincs tekintetében nem volt eléggé harmonikus. Képzeletének szárnyát túlságosan lenyűgözte az az óriási adattömeg, amelyet magával cipelt, vagy talán emlékezetének egyoldalú fejlettsége bénította meg fantáziáját: az agyában fölhalmozott sok pozitív ismeret, a maga súlyos, reális tartalmával, annyira magára vonta érdeklődését, hogy elméjének nem támadt vágya a szabadabb lebegésre. Kárpótlásul azonban annál erősebben élt lelkében a hit, s annál elevenebben lobogott szívében a szeretet. Nincs szükségünk arra az acéltükörré, amellyel a néphit szerint a hetedik gyermek belát a testek mélyébe, e nélkül is megállapíthatjuk, hogy Bayer szeretete tudományos vizsgálódásainak tárgya iránt szokatlanul erős volt. A színház — minden, amit ő e fogalomhoz kötött: színeszt, dráma és a színház dicsősége, Shakespeare — ifjúkora óta érdeklődésének középpontjában állott, vonzódása iránta évek során egyre erősödött, egyre mélyült. Időjárással annyira elhatalmasodott rajta, hogy nemcsak minden erejét és idejét, hanem minden érzését és gondolatát neki szentelte, kutatásaiba és tanulmányaiba elmerülve, egészen a színház világában élt. S hogy mennyire áthatotta lelkét ez a szeretet, azt semmi sem igazolja annyira, mint hogy érdeklődését és vonzódását nem korlátozta a nagyokra, az irodalmi és színpadi élet vezéregyéniségeire, hanem szívébe zárta a kisebbeket is, a harmad- és negyedrangú drámaírókat és színészeket. Sőt valamint a szerető anya még féltőbb gonddal, még több szeretettel öleli magához beteges,



csenevész gyermekét : Bayer szíve is mintha még jobban fölmelegednék, mikor szellemi életünknek ezekről a mellőzött vagy éppen lenézett munkásairól beszél. Az ő rendesen nyugodt, tárgyilagos hangja szinte szárnyat kap a lelkesedéstől, ha a XVIII. század végi és a XIX. század eleji vándorszínészeinkről beszél, arról a nemes ambícióról, önzetlen munkáról, amellyel a sors kegyetlensége és az emberek közömbössége között hivatásukat teljesítették. A mártírok glóriáját vonja fejük köré, s ha így, a dicsőség sugarai-val elárasztva, talán eszményibb alakokká lesznek is, mint a valóságban voltak, az bizonyos, hogy a Bayertől reájuk vetített erős fényben sok olyan érdemüket észreveszi a tudomány, amelyek nélküle rejtve maradtak volna. S a két század fordulójának naiv műkedvelő vagy mesterember drámaíróira sem pazarolta fölöslegesen szeretetét, mert munkálkodásuk rajzával nemcsak teljesebbé teszi a kor szellemi képét, nemcsak igazibb világításba állítja, föltüntetvén a fény mellett az árnyat is, hanem így értjük meg a maga igazi valójában a magyar dráma fejlődését, így ismerjük meg azokat a fokozatokat, amelyek során a kezdet kezdetétől a tetőpontig eljutott.

Bayer igazi ereje azonban, az, ami megacélozta idegeit és fölviillanyozta szellemét, hatalmas munkásságának állandóan működő rúgója a hit volt, a hit hivatásában és hivatottságában. Nem túltengő önérzet volt ez, még kevésbé elbizakodottság ; nem tartotta értékénél többre sem magát, sem munkáját. De attól a pillanattól kezdve, amikor először merült bele történeti tanulmányaiba, addig, amíg utolsó nagy munkájára ráírta az 'imprimatur'-t, rendületlenül élt szívében a tudat, hogy reá és munkáira a magyar tudománynak szüksége van, hogy olyan munkát végez, amelyet nála alaposabban senki el nem végezne, sőt rajta kívül más meg sem csinálna. Az élet mostoha körülményei között ez a tudat tartotta ébren lelkesedését, ez tüzelte újabb és újabb, állandó munkára. És egy másik tudat : az, hogy ebben a meggyőződésben osztozik vele az egész magyar tudományos világ.

Ez a tudat feleltette vele azokat a kisebb-nagyobb



sérelmeket, melyek őt tudományos pályáján érték. Mert Bayer tudományos pályája, akárcsak életútja, nem volt diadalmenet, nem hintették tele rózsával jótékony kezek. Munkásságának értékéről nem volt egységes a közvélemény, s nagy műveit különbözőképpen ítélték meg: dicséret mellett gáncsban is volt részük. Voltak, akik túlságosan közel léptek hozzájuk, s kellő távlat híján nem vették észre e hatalmas alkotások nagyszabású méreteit, hanem túlbuzgalmukban vagy éppen hogy a maguk tudományát és ítélőerejét fitogtassák, kipécézték hiányaikat és foltjaikat. Pirulva kell bevallanom, hogy egy időben magam is sorukba állottam s 23 éves fővel egyik nagytekintélyű folyóiratunkban szigorú bírálatot írtam a *Drámatörténetről*. Nem volt talán egyetlen igaztalan hibáztatás sem bírálatomban, és mégis nagyon igazságtalan volt, mert nem láttam meg a műben, ami igazán nagy, igazán értékes. Nem mentem eljárásomat éretlenséggemmel és azzal, hogy irodalmi életünk egyik vezérégyénisége biztatott a szigorúságra; Bayer szelleme sem szorult arra, hogy megengeszteljem. Megszenvedtem érte: egy negyedszázadnál hosszabb ideje nehezedik lelkemre ifjúkori könnyelműségem mardosó tudata, s még hevesebben azóta, mikor személyes ismeretségbe kerülvén Bayerrel, nemcsak nem érezte velem neheztelését, hanem barátságára méltatott.

Nem hiányoztak az irodalomból az enyémhez hasonló diszsonáns hangok, de abban mindenki, kivétel nélkül, egyetértett, hogy Bayer nemcsak óriási munkát végez, hanem páratlanul hasznosat is. Munkásságának értékéről elágazhattak a vélemények, de jelentőségéről nem, s csakhamar kialakult a tudományos közvélemény, hogy Bayer mérhetetlen hála kötelezte a tudományt: egy hatalmas kettős épülethez, a magyar színészet és dráma történetéhez ő vetette meg a megdönthetetlen alapot, s minden további munka e két téren az ő munkásságához fog csatlakozni. Hogy ez a szakemberek egyhangú nézete, azt Bayer nemcsak érezte, hanem tudta is. Ez a főlemelő tudat volt Bayer fáradozásainak legszebb jutalma. Tudni azt, hogy amit dolgozik, az nemcsak a jelenben érték, hanem az marad nemzedékek rendjén keresztül,



hogy neve és szelleme még élni fog, mikor sírkövét ledönti az idő, tetemét szétporlasztja a föld: az igazi tudós számára fölér minden kitüntetéssel, minden elismeréssel.

#### IV.

(Bayer élete 1890 után. — Bayer mint tanár. — A hivatalos világ közömbössége, a tudományos világ elismerése. — Életmódja. — Barátai. — Egyénisége.)

Bayer tudományos munkásságának ismertetése és jellemzése annyira lekötötte figyelmemet, hogy egészen elvesztettem szemem elől az embert. Érthető. Bayer nemcsak elsősorban volt tudós, hanem egész valója szerint. Ha volt magyar tudós, akinél a tudomány háttérbe szorította vagy éppen egészen elfojtotta egyéb emberi nyilvánulásait, Bayer volt az. Most, hogy e megemlékezés kikerekítéséül be akarok röviden számolni életének utolsó évtizedeiről, kétség fog el, tarthat-e érdeklődésre számot az a földi pálya, mely egészen ment volt a mozgalmaktól s az a lelki élet, amelyet egészen elkerültek az izgalmak? Van-e valami mindennapibb és szürkébb, mint egy kötelességtudó tanárnak élete, van-e egyszerűbb és átlátszóbb, mint egy embernek is derék tudós lelki világa? Bayer tudományos munkásságának megértéséhez egy nyommal sem visz közelebb életének ismerete, de viszont a tudomány tartozik nagy munkásának azzal, hogy összeállítsa életadatait s megrögzítse embervoltának egypár jellemző vonását — s erre itt az utolsó alkalom. Ha kisiklik kezünkől, ha követik a sírba Bayert azok, akik együtt éltek vele, akik személyesen és jól ismerték őt, még ezek az egyszerű tények és megfigyelések is feledésbe merülnek.

Bayerrel, az emberrel, 1890-ben találkoztunk utoljára, amikor rendes tanára lett az V-ik kerületi főgimnáziumnak. Ennél az intézetnél működött innen kezdve több mint két évtizedig, történelemre és földrajzra tanítva az ifjúságot. Nagy kedvvel tanított. A kötelességteljesítést nem érezte terhes robotnak, s a kis gyermekekkel való foglalkozást nem



nézte le, mint egypár tudós társa, akik azt, tudós gőgjükben, valami alsóbbrendű, tudós egyéniségükhöz méltatlan vesződségnek tartják. Igaz, hogy Bayer rá is termett a tanításra, értelmi világa és kedélye kitűnően illett hozzá. Elfogulatlan, méltányos és jószívű ember volt — olyan tulajdonságok ezek, amelyeket a diákok éppúgy megbecsülnek, mint a fényes értelmet. De nagyon jó előadó is volt. Emlékezhetünk rá, akik ismertük, hogy a mindennapi életben, társaságban is, milyen könnyen és nyugodtan beszélt: tisztán, hallhatóan, bizonyos discret intenzitással. Nem kereste a szavakat, de nem is szaporította; gondolatait logikusan fejtette ki, a lényegre szorítkozva, akár társalgott, akár prelegált. Nem szerette a fecsegést, még ha szellemes volt is, üres szólamokat soha sem vett ajkára, minden mondata mondott is valamit. Könnyű volt neki, mert kitűnő memoriája következtében gazdag és változatos tudás halmozódott föl lelkében. Természetesen inkább a szellemi tudományok köréből kerültek ki ismeretei, az irodalmak és a művészetek világából, meg a históriából, de azért érdekelték a természettudományok is — a matematika kevésbé — s újabb eredményeikről szívesen hallgatott okos fejtegetéseket, szellemi tulajdonává azonban nem tette őket. Azokon a tereken viszont, amelyeken otthonos volt, csak úgy ontotta az adatokat, de nem a lexikon szárazságával, hanem hozzáfűzve az alkalomhoz, mely kicsalta őket elméjének tudatalatti rejtekéből. Mondanivalóját bizonyos személyes színnel mindig elevenné és jellemzővé tette és ezáltal mintegy beleveste hallgatói és tanítványai lelkébe.

Az iskolában különösen a történelem tanításának volt mestere. «Nem volt elfogult semmiféle irányzattal szemben — írja egyik tanártársa<sup>1</sup> — s az ő élvezetes modorában mindent objektíve tárt tanítványai elé. Nemcsak ismeretanyagot, hanem a multak tanulságaira épített életfilozófiát is adott tanítványainak», s őket gyakorlati életből- cseségével iparkodott az életre is megnevelni. Megértő és belátó vezetőjük volt; nem kívánta tőlük, hogy versenyre

<sup>1</sup> Marczinkó Ferenc id. megemlékezésében.



keljenek vele az ismeretek gazdagságában, megelégedett, ha megjegyezték maguknak a lényegét — a tankönyv szavainak vagy az ő előadásának szajkószerű betanulásától meg éppen nagyon hamar leszoktatta diákjait.» Szerették is tanítványai, sőt rajongtak érte s szeretetük «akkor sem apadt ki, mikor az életbe kikerültek. Örömmel keresték fel őt mindig s életük nehéz munkájában, tudományos kutatásaikban gyakran kérték ki mesterük bölcs útmutatásait, tanácsát. Valóban kitűnően töltötte be a jó tanár hivatását: tanított, nevelt és hatott.»

S mi lett a jutalma annak a majd négy évtizedes munkának, amelyet Bayer középiskolai tanári katedráján a legnagyobb odaadással, szellemi erejének teljes kifejtésével végzett? Mivel tüntette ki az államhatalom, mivel fejezte ki elismerését a köz azon tudósa iránt, aki minden napját csak két részre bontotta, az egyikben a tudományt, a másikon a közoktatást, így is, úgy is a magyar közműveltséget szolgálva? A felelettel hamar készen lehetünk, egy szóba összesűrítjük: semmivel. Igaz, hogy Bayer maga soha sem kereste a kitüntetést. Végtelenül szerény volt. Sohasem kérkedett sem tudományával, sem irodalmi munkásságával vagy sikereivel s általában igen keveset beszélt magáról. Azt a bizonyos «én»-t sohasem hangoztatta, még kevésbé ejtette — hogy egy tudósunknak az angolokra tett megjegyzését alkalmazzam Bayerre — nagy betűvel. A szerény embert nem igen szokták fönt észrevenni, de Bayer egyszer mégis közel állt hozzá. Mikor nyugalomba vonult, megkérdezte főigazgatója, milyen kitüntetést szerezzen számára. Bayer nevetve, kérdéssel válaszolt: «Csak nem gondolja komolyan, hogy valami címre vagy rendjelre áhítom? De ha akar valamit tenni az érdekemben, legyen segítségemre, hogy megadja a minisztérium az V-ik korpótlékomat.» A megkívánt 25 évi rendes tanári szolgálatból ugyanis hiányzott még harmadfél éve, de ezzel szemben mint tollnok 13 évet töltött államszolgálatban. Hiába volt azonban a főigazgató minden igyekezete: az állam megtagadta 36 éve híven dolgozó szolgájától, az ország legmunkásabb tudósától az őt félig-meddig joggal is megillető



nyugdíj-többletet — évi kétszáz, romlott pesti banknyelven szólva kettőszáz K-t! Egyet elért vele a minisztérium : Bayer tanári pályájának utolsó akkordja harmonikusan simult az ouverture szégyenletes disszonanciájához.

Amit a hivatalos világ megtagadott Bayertől, az érdem elismerését, azt megkapta a tudományos világtól, s a bürokraták ridegségéért kárpótolta a szakemberek méltánylása. Tudós társai valóban megadták neki mindazokat a kitüntetések, amelyek hatalmukban állottak. Akadémiánk nemcsak azzal tisztelte meg, hogy közrebocsátotta első két nagy munkáját, hanem azzal is, hogy a *Drámatörténet* megjelenése után, 1899-ben megválasztotta az I. osztály levelező tagjává s a *Shakespeare* megjelenése után, 1911-ben, rendes tagjává. Jellemző a tudomány férfainak igazságos érzületére, hogy Bayer tudományos munkásságának mind a három jelentős mozzanatát nyomban megjutalmazták — de volt-e magyar tudós, aki három tagsági oklevelét egy-egy ezerlapos könyvvel érdemelte ki? Majd 1912-ben a budapesti tudomány-egyetem bölcsészeti kara választotta meg tiszteletbeli doktorává. Ez volt az a kitüntetés, amelyre Bayer legbüszkébb volt. A díszdoktori oklevelekkel ugyan nem fukarkodnak túlságosan az egyetemek, de rendszerint a közélet terén jeleskedő férfiaknak juttatják, akik tettel és nem könyvekkel szereznek érdemeket a tudomány vagy az egyetem fölvirágoztatásában, vagy éppen nemzetünknek és az emberiségnek jótevői. Egyszerű középiskolai tanárt, pusztán tudományos érdeméért, sem Bayer előtt, sem utána nem avatott tiszteletbeli doktorává az egyetem tanácsa — ez teszi olyan jelentőssé Bayer kitüntetését. Átérezte ezt és finoman ki is fejezte a bölcsészeti kar akkori dékánja, Fináczy Ernő, midőn átnyujtván Bayernek a doktori oklevelet, a következő szavakat intézte hozzá : «Az oklevelet átnyujtom, abban a meggyőződésben, hogy amióta a budapesti egyetem fennáll, ez a kitüntetés nem ért még oly férfit, ki akkora tudást oly ritka szerénységgel párosított volna, mint amily tudás és szerénység egyesül Önben.» Még egy testület volt, mely érdeme szerint megbecsülte Bayer munkásságát, szülővárosa, Baja. Mást nem adhatott



nagy szülöttének, megtette hát a város díszpolgárának. Ez a cím sem rejti önmagában az értéket — vidéki városaink készségesen díszítik föl vele polgártársainkat — de értékessé teszi az a meggondolás, hogy a díszpolgári székbe sok mindenféle ösvényen el lehet jutni, legkényelmesebben persze a politika országútján, de a tudomány berkein keresztül még alig jutott oda el valaki.

Másfelé Bayer pedig nem járt, sőt hovatovább a tudományt is ott csinálta a maga Török-utcai lakásában, amely 1894 óta végleges otthona lett. Megtartotta szülei halála után is, s akkor öltötte az magára jellemző alakját. Két egymásba nyíló utcai szoba volt, az első, a nagyobbik, a dolgozó, a második, a kisebb, a hálósobája, de eltérő rendeltetésüket mindössze az jelezte, hogy az előbbiben egy hatalmas íróasztal, az utóbbiban egy ágy állott — egyébként nem volt köztük különbség, s egyikben sem volt más, mint könyv és könyv, könyv mindenütt, köröskörül a falakon föl a mennyezetig, az asztalok lapján, a szekrények tetején, a padlón egymás fölé fektetve, még a székeken is, úgy, hogy ha látogatója érkezett, előbb valamelyik széket meg kellett szabadítani terhétől, hogy leültethesse vendégét. Azonkívül csak füst volt a két szobában, de azt aztán vágni lehetett, mert a cigaretta folyton ott égett az ajka bal szögletében. Nem volt könnyű bejutni hozzá, mert házvezetónője, az öreg Veronka asszony, nagyon őrkdött, hogy hivatlan vendég ne tolakodjék gazdájához. Tisztelettel említsük meg ennek a derék asszonyságnak nevét. Bayer még szüleitől örökölte, s ma is a Bayer-család szolgálatában áll, megszakítás nélkül immár 54-ik éve. Mikor Bayer vagy ötven évvel a vállán, árván maradt, átvette a mindennapi élet viszonyai, apró-cseprő gondjai és bajai közé beleilleszkedni nem igen tudó öreg gyermek mellett az édesanya szerepét, gondoskodott minden kényelméről és kitűnő koszon tartotta. Ez utóbbi tekintetben éles szakadék választotta el fölfogásukat. Bayer igénytelen ember volt, amellet takarékos, Veronka asszony meg mindenhez értett, csak a főzésben való takarékoskodáshoz nem. Még az öreg Bayeréknél megszokta e téren a tékozlást s most is beleölte ura minden pén-



zét a konyhába — állandó volt ezért köztük a zsörtölődés. A meg-megújuló vitákban az utolsó szó ugyan a gazdáé volt, de az utolsó tett a házvezetőnéé — s minden úgy történt, amint Veronka asszony akarta. Csak a háború alatt s még inkább a nagy katasztrófa után változott meg az élet a Bayer-házban. Bayer azt a kis vagyonát, amelyet hosszú évtizedeken át igénytelenségével megtakarított — már t. i. amennyit nem fordított könyvvásárlásra — mint hazafiasan érző ember, utolsó fillérig hadikölcsönbe fektette, s annak elértéktelenedésével mindjobban ránehezedett a fokozódó drágaság súlya. Különösen utolsó évében szenvedett sokat a nyomasztó szegénységtől, de nem tudta magát rászánni, hogy könyveit, kézirat-gyűjteményét vagy képeit áruba bocsássa, ahhoz meg büszke volt, hogy másokhoz forduljon támogatásért. Inkább nélkülözött. A legtöbb szenvedést azonban maga okozta önmagának, makacsságával, konzervatív gondolkodását ugyanis átvitte a mindennapi élet terére is s a technika vívmányait csodálta, de maga körül nem tűrte. Irtózott pl. az újabb világító eszközöktől, a gáztól és villanytól, megmaradt mindvégig a petróleum mellett. S mikor már nem lehetett petróleumhoz jutni, inkább sötétben ült és gyötrődött, de nem vezettette be a villanyt lakásába.

Az iskola és a Török-utcai két szoba volt azóta, hogy Bayert ismertem, az ő egész világa. Fiatalabb korában is otthonülő ember volt, de akkor, ha társaságba ritkán járt is, színházba szívesen ment, kivált az operába, a Műcsarnok kiállításait is megnézte, sőt egyszer-kétszer külföldre is ellátogatott, Németországba és Velencébe. Az utazásról mondott le leghamarabb. Úgy találta, hogy a természet szépségei és a művészetek remekei nem érik meg azt a sok fáradságot és kellemetlenséget, amit értük cserébe adni kell. Mikor azután, igen korán, élete delén megöregedett, sőt megaggott, részint a munka kedvéért, részint veleszületett hajlamának engedve, mindenhonnan visszahúzódott a maga csigaházába. A zene ugyan mindvégig vonzotta, de azért operába se járt többé, még akkor sem ment el, ha lakására küldték a jegyet, s inkább a telefon-hírmondón át hallgatta.



Sőt — szinte félek leírni, annyira hihetetlenül hangzik — a magyar színpad legrajongóbb híve, a magyar dráma és színészet monografusa, élete utolsó évtizedeiben még színházban is alig volt. Kétségtelen, hogy a haladó évekkel egyre jobban kitöltötte lelkének minden zúgát a munka s kizorítván onnan az érdeklődés egyéb tárgyait, nem érezte szükségét annak, hogy a tudományon kívül mással is foglalkozzék. Nem szorult semmire — de éppúgy nem szorult senkire sem. Bizalmasabb viszonyban nem volt senkivel — tanári testületének tagjain kívül pl. senkit sem tegezett — s noha eleinte, mint fiatal Kisfaludysta és akadémikus, sűrűbben érintkezett tudományos életünk szerepvivőivel és jól érezte magát körükben, személyes szint még irodalmi kapcsolatai sem nyertek, s egyik sem mélyült barátsággá.

Barátja valójában nem is volt több, csak az a három, akiket még ifjúkorában szeretett meg. Gyulai László halála után csak kettő maradt, a hú Bodrogi és egy szintén bajai származású ügyvéd, Drescher. Megható volt e három öreg összetartása, évtizedeken át még nem zavart jó barátságuk, de az érdem e részben, úgy nézem, inkább Bodrogié és Drescheré, mint Bayeré. Kétségkívül Bayer is ragaszkodott hozzájuk s ismerősei sorából csak hozzájuk, de a viszony melegségét és erejét inkább a másik kettő szívéből szította föl. Egy érdekes eset vet igen jellemző világot erre a baráti viszonyra. A két öreg hosszú évek óta minden szerdán meglátogatta Bayert s kedélyesen elbeszélgetve töltötték a délutánt — Bayer azonban sohasem ment feléjük. Egy alkalommal, a tizes évek elején, mikor búcsúztak, így köszönt el tőlük: «No fiúk, most két hónapra fölfüggesztjük a szerdákat!» Bodroginak nagyon rosszul esett ez a kurta-furcsa elbánás: egy emberélet barátsága és szeretete nem érdemel annyit, hogy közölje velük az okot, amiért egy időre véget vet az évtizedes szokásnak! Nyilván valami komoly, nehéz munkán dolgozik, de legalább magát ezt a tényt említette volna Bayer! Mikor tehát letelt a két hónapnyi tilalom-idő, nem kísérte el Dreschert Bayerhez. Várta, hogy fölkeresse Bayer vagy legalább levélben érdeklődjék, miért nem jön hozzá újra. Várta, várta, de hiába. Bayer még Drescher-



től sem kérdezte meg, miért maradt el a másik hű embere. Vagy másfél évig nem látták egymást. Ekkor véletlenül találkoztak az utcán. Bodrogi szívéből Bayer megpillantásakor egyszerre leolvadt a reáerőszakolt jégkéreg, odament hozzá — de Bayer egy szóval sem kérdezte, miért maradt el tőle oly sokáig. Bodrogi persze ezentúl újra eljárt minden szerdán Bayerhez, s az éppoly kevéssé csodálkozott ezen, mint előbb a távolmaradásán.

Különös ember volt, tagadhatatlan, Bayer, de azért korántsem volt mogorva lélek vagy rideg emberkerülő. Ellenkezőleg, nyájas, derült kedély volt, szerette, sőt élvezte a társaságot, s ha valaki tudós társai vagy a fiatalabb nemzedék sorából meglátogatta otthonában — az ilyen látogatások persze mindig tudományos alapon történtek, s a látogatók kivétel nélkül okulásért fordultak hozzá — nagyon szívesen fogadta. Kedves, figyelmes házigazda volt, különösen akkor, ha a vendég, pipás ember lévén, tudta méltányolni az ő különféle dohányfajtáit — dohányainak jó minősége volt talán az egyetlen, amire büszke, sőt hiú volt! Ő azonban sohasem kereste mások társaságát, látogatást tudós társainál nem tett — hiszen, láttuk, még legjobb barátait sem kereste föl. Csak most, e megemlékezés adatainak összeszedése alkalmával, ébredtem tudatára annak, milyen kivételes szerencse lett osztályrészem 1914 legelején, egy szép téli napon. Akkortájt a Nemzeti Könyvtár Szigetiekötete ügyében, melynek összeállítását Bayer vállalta magára, mint a vállalat szerkesztője több ízben megfordultam nála megbeszélni a részleteket. Egy alkalommal este kerestem, de nem találtam otthon. Megizentem tehát házvezetőnőjétől, értesítsen azonnal, mikor látogathatom meg. Másnap délben maga Bayer keresett föl lakásomon, s miközben elintéztük sürgős dolgunkat — a Szigeti kötet tördelésénél merültek föl nehézségek — eszemágába sem jutott, hogy otthonom egy kisebb fajta világsoda színhelye lett.

Még az irodalmi és tudós körökben oly népszerű kávéházi asztaltársaságok is csak kezdetben és ritkán látták Bayert. Csak egy kivételt tett, egyetlen társaság vallhatta Bayert tagjának, az a tanári kör, jobbára Bayer testületé-



nek tagjaiból összeverődve, amely kedd esténként találkozott Buda egyik dunaparti vendéglőjében. Bayer, a társaság legtiszteltebb tagja, igen jól érezte magát ebben az inkább pedagógiai, mint irodalmi színezetű környezetben s a keddi estéről csak akkor maradt el, ha — nagy ritkán — nem érezte magát jól.

Ilymódon természetesen egyforma szürkeségben, állandó munkában teltek Bayer öregkori napjai. Sem emberek, sem események nem vittek bele nagyobb változatosságot, s azon nagy értékek közül, amelyek Madách szerint elviselhetővé teszik a földi szenvedéseket, Bayernek csak egyben lett része, a munkában, melynek «tere végetlen». A többi, az égi szó, a női lélek költészete és a dal, elkerülték tudós műhelyét. Vajjon ez az egy emberi érték kipótolta-e a többiek hiányát, vajjon a munka, mely az átlagos emberinél jóval nagyobb mértékben lett osztályrésze Bayernek, feledtette-e vele azt, amit érte mulasztott? Boldog volt-e valóban Bayer? Elmondhatta-e Berzsenyivel: úgy éltem, hogy életemet visszaélni ne bánnám? Vajjon, élte alkonyán, el-elmerengve egy-egy szabad percében a multakon, nem szorult-e el a szíve, ha a bohó ifjúság elszalasztott gyönyörűségeire, el nem játszott játékaira gondolt? Oly nehéz az emberi szív mélyére látni — Bayerére meg éppen nem lehet!

Az egyformaság, amely Bayer életét jellemezte, évek multával mindjobban fokozódott, és életének külső képe lassanként változást nem ismerő sablónná merevedett. A kora-délelőttöt az iskolában töltötte — később, szabadsága idején és nyugdíjba vonulta után azt is otthon, munkában — délfelé egy-két órát sétált, mindig a Dunaparton, a Margithídtól a Lánchídig meg vissza. Ilyenkor szívesen vette, ha valaki csatlakozott hozzá, de azt se bánta, ha egymagában kellett rónia az aszfaltot. Két órakor megebédelt s háromig pihent. Ebben az időben teremtett lélek nem léphette át a küszöbét: Veronka asszony, mint valami sárkány, elűzött mindenkit. Háromtól késő estig szakadatlanul dolgozott. A kedd esti és szerdai találkozókön kívül csak vasárnap délután engedett magának pihenőt. Ez a nap a rokonoké volt, s rendszerint a Gaál- és Török-családok kö-



rében töltötte. Rokonait, valamint Sándor öccse családját nagyon szerette, s e művelt, kedves körben kitünően érezte magát. Élénk és friss volt a legutolsó időkig, könnyű helyen állott nála a szó, s mivel minden, amit hallott vagy olvasott, megragadt emlékezetében, és minden kérdéstről gyorsan fogalmazott határozott véleményt, mindig volt mondanivalója. De szívesen hallgatott, ha másoknak volt kedvük beszélni, s egészen ment volt a sokat tudó emberek rendes hibájától: sohasem törekedett tudásával lehangolni társaságát. Így igen kellemes, megnyerő ember volt a társaságban is, annál inkább, mert megvolt benne is az elzárkózottan élő emberek természetes kíváncsisága más emberek ügyes-bajos dolgai iránt, s nem csak udvarias érdeklődést mutatott az őket foglalkoztató kérdések iránt, hanem valóban érdeklődött is, megjegyezte eseteiket, történetüket, sőt egyes mondásaikat és szokásaikat is s alkalmilag hivatkozott is rájuk, nagy örömet szerezve ezzel az illetőknek.

Ismerősei között nem igen tett különbséget, mindenkivel egyformán bánt: közvetlenül, de bizonyos, másoktól alig észrevehető tartózkodással. Mert érdekes: az ő rendkívüli zárkózottsága nem vált előttünk tudatossá. Hogy viselkedése kissé különös, azt észrevettük, de ez nem volt föltűnő, hiszen éppen tudós körökben sok a különös egyéniség, de arra nem gondoltunk, hogy ez a sokat és kedvesen beszélgető öreg úr valójában egy hét peccéttel elzárt lakat számunkra. Most, visszagondolva az együtt töltött órákra, meg tudom fejteni azt a látszólagos ellenmondást, hogy Bayer közlékeny és tartózkodó, sőt zárkózott volt egyszerre. A magyarázat az, hogy Bayer lelkének csak egyik felébe engedett bepillantani, az értelmibe, a másikat azonban, az érzelmit, szigorúan elrejtette előlünk, magának tartotta fenn, legfőlegbb családjá tagjainak árult el belőle egy keveset. De amit mondott, az árnyalatban is, tenórban is mindig igaz volt. A tettetést, a pózt, a nagyképűséget magában nem ismerte, másban utálta, egyszerű és természetes volt minden szava, minden tette.

Viselkedésének magyarázata egyfelől sajátos lelki alkata és vérmérséklete, másfelől az ebből kisarjadt világnézete.



Az élet kicsinyes vonatkozásaiban könnyen kijött a sodrából, de az élet nagy kérdései nem izgatták. Mivel a sorsból nem várt semmit, vele szemben a hideg, objektív szemlélő álláspontjára tudott helyezkedni, vette úgy, amint van. A világgal nem sokat törődött, nem szörnyűködött az élet, a sors fordulatain, de nem is lelkesedett módfölött rajtuk, nem ostromozta és nem gúnyolta embertársait, de nem is dicsőítette. A világot is, az embereket is bizonyos nyugodt filozófiával nézte. Annál könnyebben, mert a szélsőségek minden téren távol állottak lelkétől. Az arany középút és a józan közepszer embere volt, jelszava a nil admirari, elve az ataraxia, a lélek nyugalma. S hogy az a flegma, amellyel a világot nézte, nem fajult egykedvűséggé, közömbösséggé, annak oka, hogy a külvilág minden személyes vonatkozástól menten is, objektíve, érdekelte — mint a csillagászt az égi testek, vagy mint a zoológust egy ritka bogár. Megfigyelte hát az életet, szép csöndesen, megformálta róla a véleményét, de nagyobb érzelmi reakció nem támadt a lelkében, még kevésbé akarati elhatározás. A dolgok menetébe nem avatkozott, még a sors apró kerekeinek küllői közé sem nyúlt bele: forogjanak, amint a végzet és az emberek hajtják. Nézeteit nem titkolta, de nem is erőltette senkire: gondoljanak és cselekedjenek a többiek, amit akarnak. S ha esetleg nagyon nem tetszett neki a játék, szó nélkül, hang nélkül visszavonult. Flegmája csak akkor hagyta el, ha a magán- vagy közélet valamilyen visszaélése került szóba, kivált az elfajult magyarok hazafiatlan, nemzetellenes merényletei. Ilyenkor kitört, levette a féket nyelvéről, s az hű tolmácsa lett háborgó indulatainak.

Egyéniségének ezt a vonását még írásai is elárulják. Bayer nyugodt, tárgyilagos író volt, olyan mértékben, mint kevés más tudósunk, s írásaiban éppúgy tartózkodott a szélsőségektől, mint az életben. Stílusát teljes tárgyyszerűség és nagyfokú higgadtság jellemzi, akár epikai nyugalomnak is nevezhetnők. De ha a mult rajzában, a színészet vagy a dráma történetében, nyegleséggel, haszonleséssel találkozik vagy azt látja, hogy a legnemesebb eszmét, a hazafiasságot, és a legszentebb érzést, a nemzetit, az önzés szolgálatába



állítják az élelmesek : akkor hangot vált, az értekező próza szárazsága emelkedettségeknek ad helyet, a hæv és szendedély szavai áradnak tolláról. Könyvei egyébként is híven tükrözik egyéniségét, világnézetét és vérmérsékletét. Bayernek flegmájából kihajtott világnézete érteti meg, mint tudott nemcsak türelmesen végigolvasni annyi csapnivaló silány drámát, hanem komolyan írni is róluk, a nélkül, hogy elhagyta volna nyugalma. Ritka eset, hogy valamilyen szatirikus megjegyzés csúszik ki a tollából, rendszerint megőrzi komolyságát még az emberi elme torzképződményeivel szemben is. A tréfa iránt volt érzéke — nagyon szerette pl. az anekdotákat — de a humor iránt már alig, neki magának meg éppen nem volt humora, s kis könyvtárra menő írásaiban alig találunk egy-két élcet. A legjobb közöttük az, amelynek kíséretében Wurzbach Calderon-monografiájának magyar adatait kiegészíti : «készségünk, amellyel osztrák író társaink segítségére sietünk, egyáltalán nem igazodik a kvótához.»

Buffon híres mondása kitűnően talál Bayerre : Bayer, az író, egy volt Bayerrel, az emberrel.

## V.

(Bayer hypochondriája. -- Utolsó napjai. — Halála.)

Mint minden derék magyar életében, Bayerében is nagy fordulatot okozott a háború. Nem azokra az anyagi bajokra célok, amelyekről főntebb megemlékeztem. Ezeket ő, aki egy életen át belegyakorolta magát a lemondásba, könnyen tűrte. Lelke volt kitéve a súlyosabb támadásoknak : belevette magát a pesszimizmus férgé. A háború kitörése óta nagy aggodalommal, majd teljes reménytelenséggel nézte a nagy küzdelem lefolyását, de lelki gyötrelmeiről szokása szerint családja tagjain kívül senkinek sem szólt, már hazafias kötelességből sem, nehogy terjessze a csüggedést. S ezek a lelki kínok visszahatottak szervezetére is. Egészségével azelőtt valójában sohasem volt baja, szervezete erős és ép volt, és noha kissé hypochondrikus lévén, túlságosan vigyázott magára — vagy talán részben azért — beteg



egész életében nem volt. Valahogyan azonban fejébe vette, valószínűleg még fiatal korában értette félre orvosa szavát, hogy szerfölött hajlamos a betegségekre s mivel szerette az életet, iparkodott minden áron megakadályozni a veszedelmet. Csak egy segéllyel nem élt — orvoséval. Orvost nem hívott soha magához, s ha elvétve rosszul érezte magát, holmi «házi szerek»-hez fordult s hatásukkal mindig meg volt elégedve. Nem csoda, mert ezek a múltó természetű zavarok, inkább, mint bajok, maguktól is rendbe jöttek.

Hypochondriája néha halálfélelemig fokozódott, de ez inkább az egészséges ember kacérkodása és tetszélgeése volt, mint a beteg ember tragikus érzése. Jellemzően megvilágítja ezt egy kedves esete. Az 1910-ik év kora tavaszán a Dunaparton sétálva találkozott egy matematikus barátjával s elpanaszolta neki, hogy nagyon aggódik életéért, azt hiszi, nem viszi már sokáig.

— Talán beteg, kolléga úr? — kérdezte tőle résztvevően barátja.

— Nem, nincs semmi bajom — felelte Bayer — de 58 éves lettem, ez pedig rossz szám.

— Rossz számok nincsenek, legfőkébb a prim-számok, s az 58 nem az! — hangzott a matematikus felelete. (Prim-számok azok, melyeket csak 1-gyel és önmagukkal lehet osztani.)

— De bizony rossz szám az 58-as, mert  $5 + 8 = 13$ , és így ebben az évben valószínűleg meg fogok halni!

A matematikus egypár pillanatig hallgatott, aztán megszólalt:

— Nézze, kolléga úr, ha ez igaz volna, akkor magának már kilenc éve halottnak kellene lennie.

Bayer csodálkozva nézett reá.

— Igen — folytatta amaz — mert 49 éves korában is 13 volt a két szám összege, és kolléga úr mégsem halt meg akkor. Ennélfogva bátran lehet még 67, 76, 85, sőt 94 éves is, mert e kétjegyű számok számjegyeinek összege mindenütt 13! Figyelmeztetem azonban, hogy a 94-ik éve valóban veszedelmes év lesz, abban az életévben már könnyen meghal az ember.



Ez a kis matematikai megvilágítás megnyugtatta — jeléül, hogy halálfélelme nem tört föl nagyon mélyről.

Vas egészségét azonban észrevétlenül kikezdte egy alattomos kór, a tudományos foglalkozás természetes velejárója, az érlemeszemesedés. Megalapozta pusztító munkáját a nikotin, amellyel Bayer túlságosan élt, mintegy kárpótlásul tartózkodásáért az érlemeszemesedés másik két mérgétől, és sietette lefolyását a háború, azok az izgalmak, melyek küzdelmünk szerencsétlen fordulatai alkalmából Bayert, pesszimisztikus fölfogásával, kétszeresen megviselték. A háború utolsó évében, mikor már veszve látott mindent, jelentkeztek a kór első tünetei, majd a rohamosan torlódó nemzeti katasztrófák, a fegyverletétel, a forradalom, a vörös uralom, megpecsételték sorsát. Az 1919-ik év vége felé már érezte közeledő halálát. Mikor december elsején átadta házvezetőnőjének a fizetését, ezekkel a szavakkal kísérte :

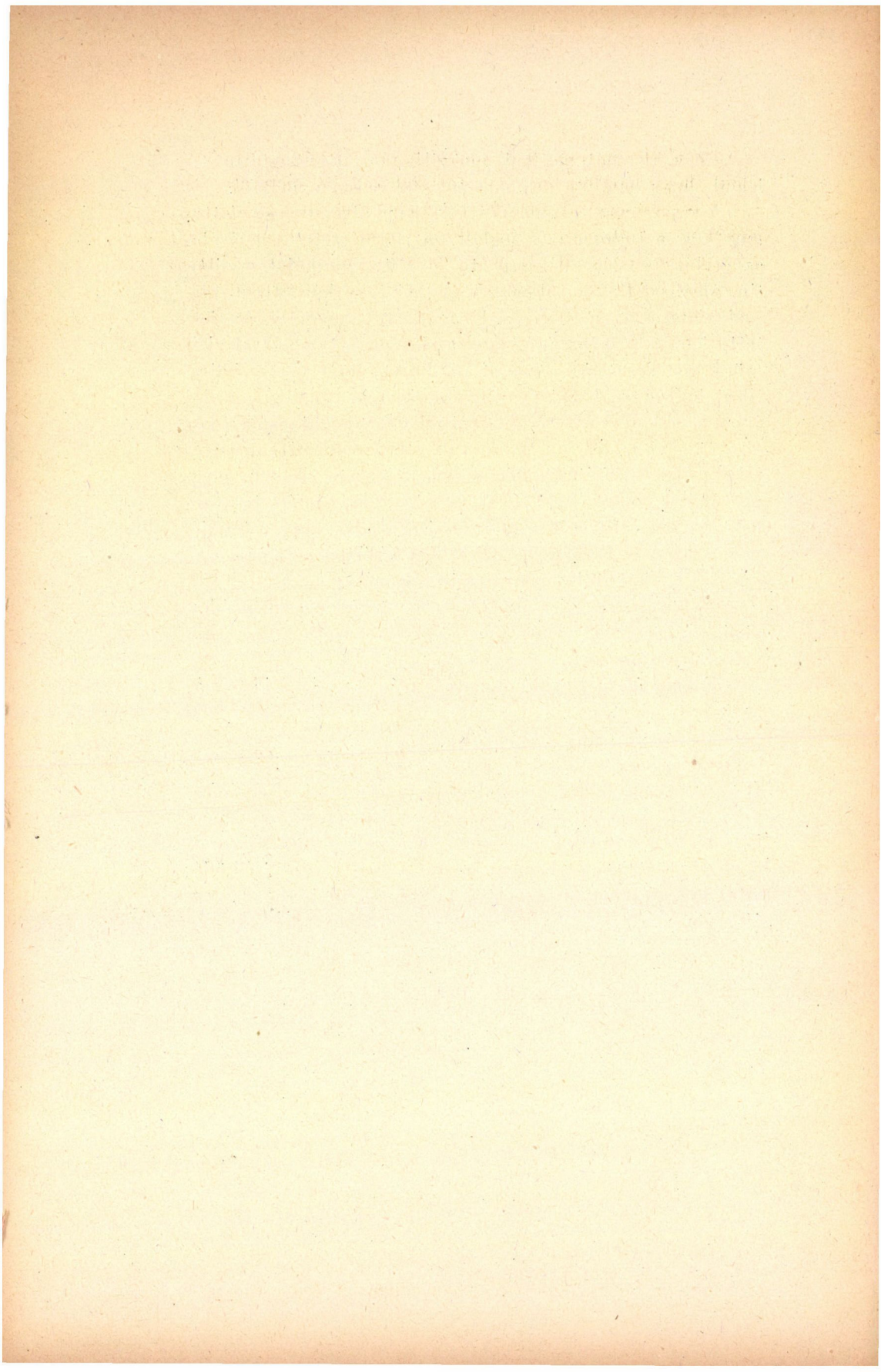
— Ez az utolsó pénz, amit tőlem kap!

A következő éjjel álmot látott. Megjelent előtte édesatyja és így szólt hozzá :

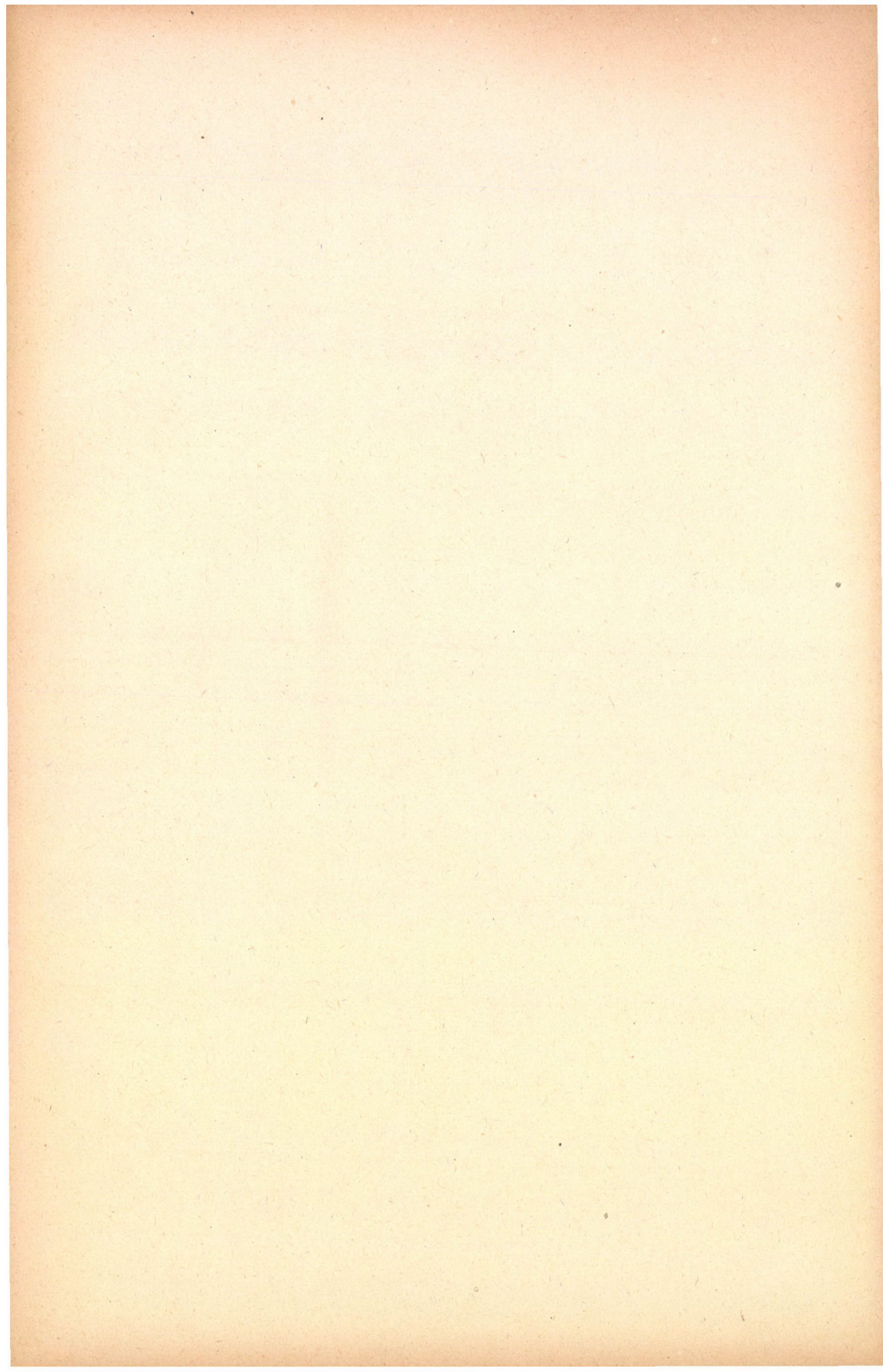
— Józsi fiam, készülj, 19-én eljövök érted!

Ez az álom rendkívül hatott reá. Nagyfokú idegesség vett rajta erőt, s ez heves szívgörcsöt idézett elő. A lelki feszültség, a halálnak előre vetett képe s a nyomán járó izgalom meggyorsította a szervezet bomlását, s ismételten szívgörcsök támadták meg. Utoljára december 11-én. Másnap 12-én d. u. 4-kor lefeküdt a chaise longue-ra s meghagyta házvezetőnőjének, hogy 7-kor keltse föl. Mikor az a megszabott időben bement hozzá, halva találta. Szélhűdés ölte meg álmában, egy héttel korábban, mint ahogy megálmodta.

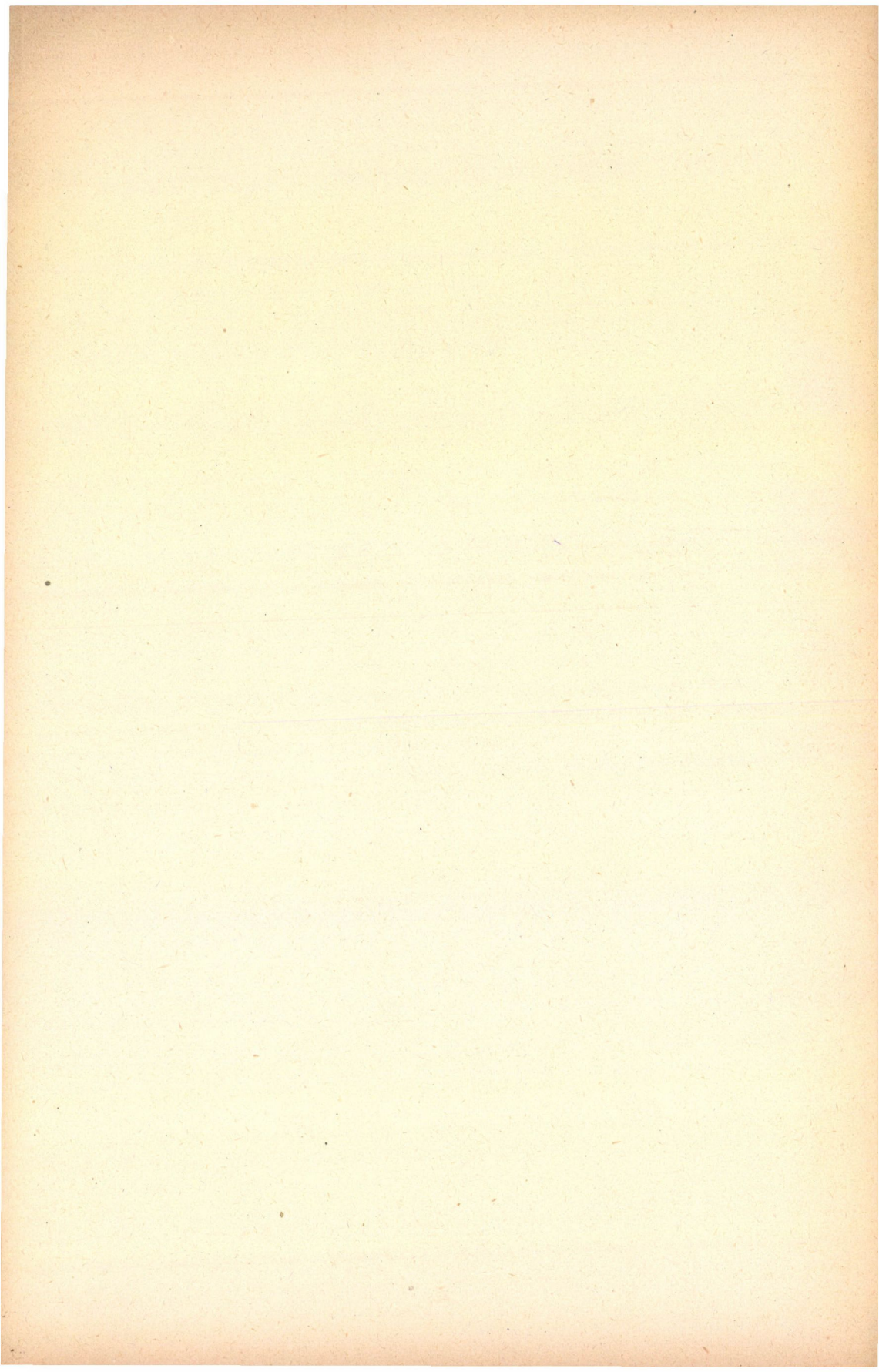




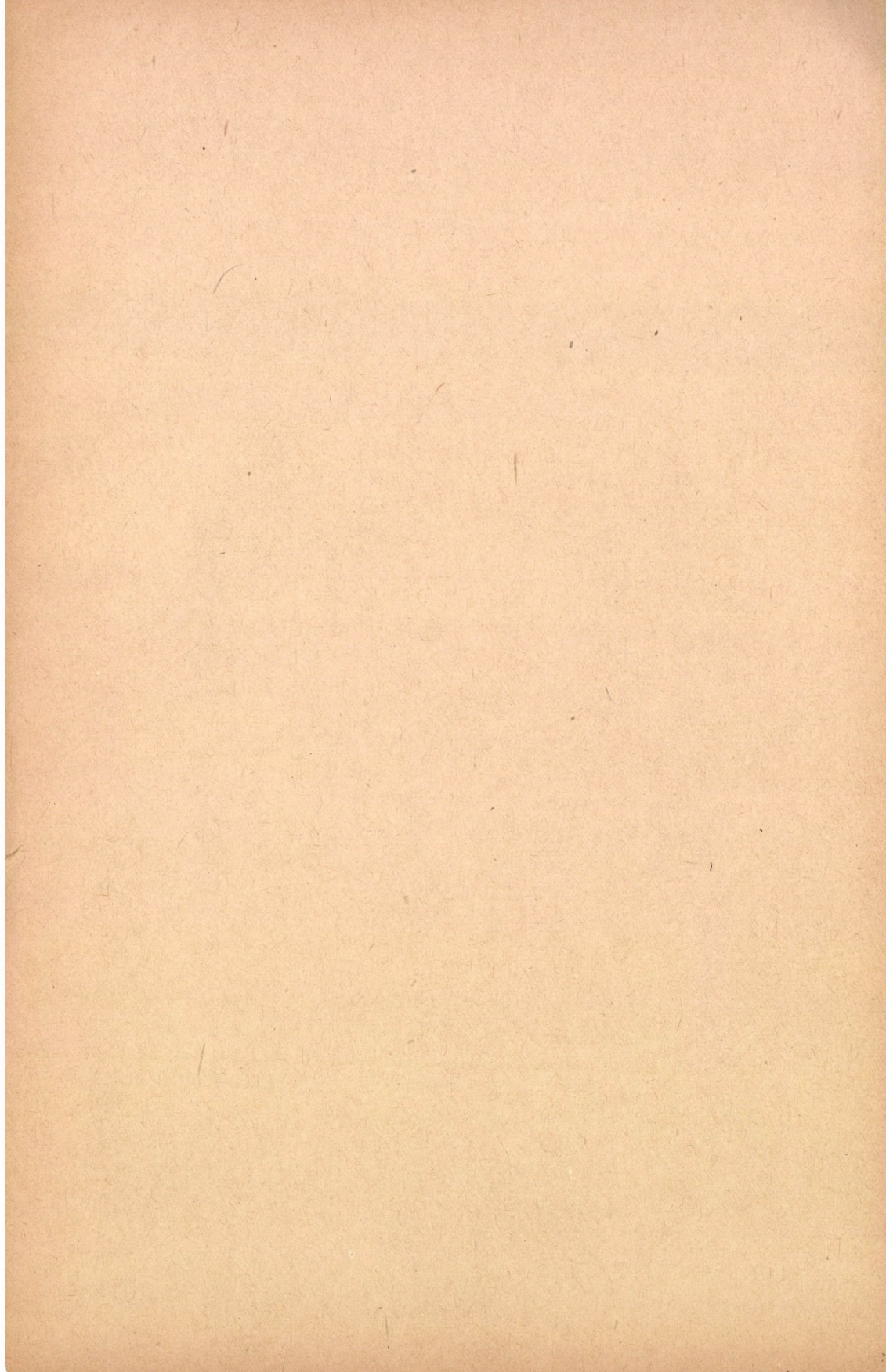














FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.